

Brożek, Krzysztof

Ruch na rzecz podnoszenia klasyfikacji zawodowych polskich lekarzy w latach 1805-1952 : towarzystwa i kursy

Medycyna Nowożytna 10/1 - 2, 35-98

2003

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

— PRACE ANALITYCZNE

Krzysztof Brożek

Ruch na rzecz podnoszenia kwalifikacji zawodowych polskich lekarzy w latach 1805–1952. Towarzystwa i kursy

„Lekarz nie powinien nigdy ustawać w dalszym kształceniu się i doskonaleniu w swoim zawodzie, wciąż śledząc i przyswajając sobie, o ile to jest możliwym, postępy nauki i sztuki lekarskiej. – art. 80; Obowiązkiem lekarzy jest staranie się o zakładanie towarzystw lekarskich, przystępowanie do istniejących i staranie o możliwy rozwój takowych. – art. 86”

Zasady obowiązków i praw lekarzy przyjęte przez Towarzystwo Lekarskie Warszawskie na posiedzeniu w dniu 29 IV 1884 r.

„Powinnością każdego lekarza jest stale uzupełnianie i doskonalenie swej wiedzy i umiejętności zawodowych, a także przekazywanie ich swoim współpracownikom. Lekarze, w miarę swych możliwości, winni brać czynny udział w pracach towarzystw lekarskich. – art. 56”

Kodeks etyki lekarskiej uchwalony przez III Krajowy Zjazd Lekarzy w dniach 12–14 XII 1993 r.¹

¹ A., Tulczyński *Polskie lekarskie kodeksy deontologiczne*, Warszawa 1975, s. 94; *Kodeks etyki lekarskiej*, Warszawa 1994, s. 18. Od XIX w. termin „kształcenie podyplomowe lekarzy” przeszedł ewolucję od: kursy - dopełniające, dokształcające, praktyczne, wakacyjne, feryjne; przez dokształcanie - zawodowe, podyplomowe, do obecnie funkcjonujących: kształcenie podyplomowe, studia podyplomowe, kształcenie ustawiczne, ustawiczne doskonalenie zawodowe.

W XIX i XX w. nastąpił bardzo szybki rozwój dyscyplin podstawowych i klinicznych w medycynie, co spowodowało potrzebę doskonalenia poddyplomowego lekarzy. Uniwersyteckie studia stały się niewystarczające do wykonywania zawodu².

W podnoszeniu kwalifikacji lekarzy w Polsce wytworzyły się dwa nurty: społeczny i instytucjonalny. Nurt społeczny w postaci działalności towarzystw lekarskich rozpoczął się na początku XIX w. a instytucjonalny zaczął się kształtować od początku XX w.³

Rozmiar całego ruchu zależał nie tylko od postępu nauk medycznych, ale i od liczebności polskiej grupy zawodowej lekarzy. Liczba lekarzy na ziemiach polskich będących pod zaborami Rosji, Prus i Austrii w pierwszej połowie XIX wieku jest trudna do oszacowania. W Królestwie Polskim według spisów wynosiła od 346 lekarzy w 1837 r. do 438 w 1847 r. W 1888 r. polskich lekarzy było około 3 000, z tego w Cesarstwie Rosyjskim 1350, w Królestwie Polskim – 900, w Galicji w Cesarstwie Austriackim – 550 i w Prusach – 200⁴. W pierwszych latach XX w. w około 25 milionowym społeczeństwie polskim (w zasięgu Polski w granicach międzywojennych) było około 4300 lekarzy polskich: w zaborze rosyjskim 2500, w austriackim 1500 a na polskich ziemiach w Niemczech około 300⁵.

² Władysław Szumowski postęp medycyny w rozwoju cywilizacji ocenił w hipotetycznych jednostkach sprawności medycyny i uważał, że wzrósł gwałtownie z 15 w połowie XIX w. do 60 jednostek w 1935 r. Według W. Szumowskiego sprawność ta w starożytności w V w. p.n.e. wynosiła - 15 i uzyskała w III w. n.e. - 25 jednostek, by po upadku w średniowieczu, V–XV w. uzyskać 8; w dobie nowożytnej, w XVIII w. uzyskała 25 i spadła do 15 w pierwszej połowie XIX w. w okresie nihilizmu terapeutycznego i sceptycyzmu w medycynie; od połowy XIX w. w ciągu prawie stu lat w 1935 r. uzyskała 60 jednostek; por.: W. Szumowski, *Historia medycyny filozoficznie ujęta*, Kraków 1935, s. 639–644. Tadeusz Marcinkowski kontynuując ocenę W. Szumowskiego zaproponował dla postępu medycyny 70 jednostek w końcu lat osiemdziesiątych XX w.; por. T. Marcinkowski, *Medycyna społeczna XIX–XX w.*, [w:] *Historia medycyny*. Pod red. T. Brzezińskiego, Warszawa 1988, s. 478–479.

³ K. Brożek, *Rys polskiego ruchu lekarskich towarzystw naukowych do roku 1918*, „Kultura i Społeczeństwo” 1977, R.21, nr 1, s. 123–131; A. Kordek, *Początki poddyplomowego kształcenia lekarzy na ziemiach polskich w okresie zaborów*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1997, t. 63, z. 3, s. 219–230.

⁴ T. Ostrowska, *Polskie czasopiśmiennictwo lekarskie w XIX wieku (1800–1900)*. Zarys historyczno-bibliograficzny, Wrocław 1973, s. 20; Porównaj również: *Lista osób trudniących się leczeniem i lekarstwami w Królestwie Polskim na rok 1830*, Warszawa 1829; *Lista lekarzy, aptekarzy, dentyistów, weterynarzy, felczerów i akuszerów uprawnionych do praktyki w Królestwie Polskim*, Warszawa 1854.

⁵ S. Ciechanowski, *Medycyna polska w dobie ostatniej*. Odbitka z „Przeglądu Polskiego” Kraków 1911; według St. Ciechanowskiego w 1911 r. do polskich towarzystw lekarskich należało około 2 tys. lekarzy.

W 1938 r. polskie społeczeństwo liczyło 35,1 mln. a posiadało 12 917 lekarzy i 3 686 lekarzy dentyistów⁶. W 1953 r. na 26,5 mln. obywateli było 14 191 lekarzy i 4 842 lekarzy dentyistów⁷.

W XIX w. brak państwowości polskiej nie pozwalał na rozwój instytucjonalnych form kształcenia podyplomowego lekarzy, stąd rola ta przypadła ruchowi towarzystw medycznych. Powstanie i działalność polskich towarzystw naukowych wiązały się z koniecznością bronięcia i rozwijania tłumionej przez zaborców kultury narodowej. Towarzystwa lekarskie w okresach, kiedy zamykano lub wynaradawiano polskie uniwersytety, były formą polskich lekarskich instytucji naukowych i placówkami dokształcającymi lekarzy, wytyczającymi kierunki postępowania lekarskiego oraz inicjującymi akcje w zakresie medycyny społecznej i podnoszenia kultury zdrowotnej społeczeństwa. Towarzystwa lekarskie były instytucjami samopomocowymi, opierającymi materialną podstawę o składki członkowskie oraz ofiarodawców⁸.

Pierwszym polskim towarzystwem naukowym ogólnym było Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk (1800–1832). Uczestniczyli w jego pracach również lekarze. Działalność Towarzystwa stała się modelem do naśladowania przez inne, w tym również lekarskie. Zostało ono rozwiązane przez władze carskie w 1832 r. w ramach represji po powstaniu listopadowym⁹. Do jego tradycji nawiązało założone w 1907 r. Towarzystwo Naukowe Warszawskie (1907–1951), które stało się największą instytucją naukową w zaborze rosyjskim i najwyższą obok założonej w 1871 r. Akademii Umiejętności w Krakowie (AU), [od 1919 r. Polska Akademia Umiejętności (PAU)], polską korporacją. Powoływanie na członka tych dwóch korporacji było najwyższym uznaniem naukowym, również dla lekarzy¹⁰.

W ruchu polskich naukowych towarzystw lekarskich wyróżnia się towarzystwa naukowe ogólne, zwane interdyscyplinarnymi, tj.

⁶ *Mały rocznik statystyczny 1939*, Warszawa 1939, s. 10, 295

⁷ *Rocznik statystyczny 1955*, Warszawa 1955, s. 1. 259.

⁸ W. Rolbiecki, *Towarzystwa naukowe w Polsce*, Warszawa 1972; *Słownik polskich towarzystw naukowych*, Warszawa 1978–2001, t. 1–3.

⁹ B. Suchodolski, *Rola Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk w rozwoju kultury umysłowej w Polsce*, Warszawa 1951; T. Ostrowska, *Przedstawiciele nauk medycznych i ich działalność naukowa w Towarzystwie Warszawskim Przyjaciół Nauk (1800–1832)*, Wrocław 1982.

¹⁰ *Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Materiały do jego dziejów w latach 1907–1950*. Opr. B. Nawroczyński, Warszawa 1950; S. Kutrzeba, *Polska Akademia Umiejętności 1873–1938*, Kraków 1939. Towarzystwo Naukowe Warszawskie reaktywowano w 1981 r. a Polską Akademię Umiejętności w 1989 r.

obejmujące swą działalnością ogół nauk lekarskich oraz tworzone później specjalistyczne, obejmujące jedną dyscyplinę. Do 1918 r., kiedy ziemie polskie były w granicach trzech państw zaborczych, polskie towarzystwa miały charakter regionalny. Nie było warunków do tworzenia towarzystw ogólnokrajowych.

Ruch polskich lekarskich towarzystw naukowych otwiera powstanie pierwszego polskiego towarzystwa lekarskiego w 1805 r. Było to Towarzystwo Lekarskie Wileńskie, którego pierwszym prezesem został Jędrzej Śniadecki (1768–1838), jeden z najwybitniejszych uczonych polskiego oświecenia. Na posiedzeniu założycielskim J. Śniadecki wygłosił po polsku referat: O użyteczności towarzystw lekarskich. m.in. stwierdził: „Tak tedy wzajemne pomaganie sobie w leczeniu chorób ważniejszych, dokładne uważanie i opisanie zdarzających się rzadkich lub godnych uwagi przypadków, będąc najpierwszym, owszem jedynym celem

Ryc. 1. Jędrzej Śniadecki

zgromadzenia naszego...” Było to pierwsze towarzystwo lekarskie nie tylko na ziemiach polskich, ale i w imperium rosyjskim. W 1812 r. wydało „Pamiętniki Towarzystwa Lekarskiego Wileńskiego”, pierwsze polskie czasopismo medyczne o charakterze naukowym. Towarzystwo miało oparcie w Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Wileńskiego, a po jego zamknięciu po powstaniu listopadowym w 1832 r. w Akademii Medyko-Chirurgicznej, którą Rosjanie również zlikwidowali w dziesięć lat później. Towarzystwo zakończyło swą działalność w 1939 r.¹¹ (porównaj aneks 1)

* Fotografie pochodzą ze Zbiorów Specjalnych Głównej Biblioteki Lekarskiej w Warszawie.

¹¹ J. Bieliński, *Cesarskie Towarzystwo Lekarskie Wileńskie, jego prace i wydawnictwa (1805–1864)*, Warszawa 1890; H. Bojczuk, *Towarzystwo Medyczne Wileńskie – pierwsze półwiecze (1805–1864). Zarys dziejów*, „Medycyna Nowożytna” 2000, t. 7, z. 2, s. 75–85; D. Krysa-Leszczyńska, *Wileńskie Towarzystwo Lekarskie w świetle sprawozdań z posiedzeń naukowych w latach 1925–1939 (w 150 rocznicę śmierci J. Śniadeckiego)*, [w:] *Rola towarzystw naukowych w rozwoju medycyny i farmacji w Polsce*, Warszawa 1988, s. 126–142; Wł. Zahorski, *Cesarskie Towarzystwo Lekarskie Wileńskie 1805–1895*, Wilno 1897.

Drugim po Wileńskim, założonym w piętnaście lat później, w 1820 r. było Towarzystwo Lekarskie Warszawskie, założone pod przewodnictwem Augusta Wolffa (1768–1846), pierwszego prezesa. Od 1832 r., po zamknięciu Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego i rozwiązaniu Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, zaczęło ożywioną działalność. Od 1837 r. wydawało „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” (1837–1938) i od 1887 r. „Przegląd Piśmiennictwa Lekarskiego Polskiego” (1887–1926), obejmujący piśmiennictwo polskiego ruchu naukowego lekarzy. Przed pierwszą wojną światową Towarzystwo liczyło przeszło 300 członków i miało sekcje: neurologiczno-psychiatryczną, gastrologiczną i chirurgiczno-ginekologiczną. Posiadało też bibliotekę liczącą 30 tys. tomów i utrzymywało własną pracownię naukową. Dorobek Towarzystwa zniszczyła druga wojna światowa. Spłonęła jego siedziba a z nią największa przed wojną biblioteka lekarska, obejmująca 70 tytułów czasopism i 300 tys. woluminów¹².

Ryc. 2. Augustyn Wolff

Niewola narodowa i represje po powstaniu listopadowym były przyczyną, że następne towarzystwa zaczęły powstawać dopiero w drugiej połowie XIX w. Ze względu na to, że społeczeństwo polskie było wielonarodowe, zwłaszcza na kresach wschodnich, do towarzystw lekarskich poza Polakami należeli Rosjanie, Żydzi i inne narodowości. W okresie do powstania styczniowego utworzono w zaborze rosyjskim: Towarzystwo Lekarzy Wołyńskich w Żytomierzu w 1858 r. i Towarzystwo Lekarzy Podolskich w 1859 r. w Krzemieńcu Podolskim. Po powstaniu styczniowym towarzystwa te były zmuszone zakończyć swoją działalność. Około 1862 r. utworzono Kowieńskie Towarzystwo Lekarskie, którego działalność odnotowano jeszcze w 1888 r.¹³

¹² L. Dydyński, *Zarys stuletnich dziejów Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*, „Medycyna” R.12: 1938, nr 17, s. 661–667, nr 18, s. 688–695; J. Peszke, *Stulecie Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego 1820–1920*, Warszawa 1931.

¹³ H. Bojczuk, *Towarzystwo Lekarskie Wołyńskie*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, Warszawa 1994, t. 2, cz. 2, s. 342–343; *Taż*, *Towarzystwo Lekarzy Podolskich*, *Tamże*, s. 344–347; *Taż*, *Kowieńskie Towarzystwo Lekarskie*, *Tamże*, s. 312.

Inicjator i założyciel Towarzystwa Lekarzy Podolskich w 1859 r. Adrian Baraniecki (1828–1891) stał się ideologiem ruchu polskich towarzystw lekarskich. Miał doświadczenie w tym zakresie wyniesione z Paryża, gdzie w 1858 r. był współzałożycielem Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich¹⁴.

Towarzystwo Lekarzy Podolskich skupiało lekarzy polskich, rosyjskich i żydowskich oraz aptekarzy, przyrodników i etnografów. Wśród 140 członków było stu Polaków. A. Baraniecki w 1861 r. wydał pracę p.t. O stowarzyszeniach lekarskich prowincjonalnych. Celem Towarzystw według A. Baranieckiego było:

Ryc. 3. Adrian Baraniecki

- „1) Skupienie w około siebie lekarzy każdej prowincyi [...]
- 2) Przez zawiązanie ściślejszych między sobą stosunków, uchYLENIE nieporozumień jakie między kolegami nadarzyć się mogą, a wniesienie w szeregi nasze miłości i zgody braterskiej.
- 3) Śledzenie postępu nauki w ogóle, a w szczególności przyczynienie się pracami swojemi do rozwoju medycyny krajowej.
- 4) Skoncentrowanie wszelkich materyałów, zasobów i prac naukowych; badanie chorób miejscowych i epidemicznych i zbieranie materyałów do statystyki i topografii lekarskiej prowincyi. Założenie biblioteki, czytelnicy, zbiorów naukowych lekarskich i historii naturalnej i innych pomocniczych środków do kształcenia się wzajemnego.
- 5) Ustanowienie w każdej prowincyi osobnego komitetu wsparcia dla lekarzy podupadłych przez wiek, nieszczęścia i choroby i dla wdów i sierot po nich pozostałych.
- 6) Ułatwienie otrzymywania porad poczynającym lekarzom.
- 7) Rozszerzenie w publiczności zdrowych pojęć o medycynie, wykozerzenie przesądów lekarskich i szarlataneryi i zapobieżenie takowym.
- 8) Założenie w miastach gubernialnych szkółek akuszerki wiejskich i szkół felczerskich, pod bezpośrednią opieką i kontrolą Towarzystwa [...]
- 9) Opieka nad szpitalami wiejskimi, które [...] mają być założone po gminach, a także czuwanie nad zdrowiem ludności pracującej w zakładach fabrycznych i przemysłowych [...]
- 10) Przyjmując do swego grona naturalistów, przyczynimy się do rozwoju nauk naturalnych w Polsce [...]

¹⁴ Baraniecki Adrian, [w:] P. Szarejko, *Słownik lekarzy polskich XIX wieku*, Warszawa 1995, t. 3, s. 20–22 (fot.).

11) W niedostatku ludzi specjalnie poświęconych weterynaryi, epizootyczne choroby to wielka klęska biednego kmiotka, powinny być równie też przez Towarzystwo studyowane, i o ile możliwości, zaradcze i leczebne środki wskazywane.

12) W epidemicznych chorobach, Towarzystwo powinno przychodzić w pomoc mieszkańcom [...]

13) W miejscu pobytu swego, Towarzystwo powinno ustanowić ambulatorną (!) klinikę, w której biedni mieszkańcy codziennie w pewnych godzinach mogliby otrzymywać radę, a nawet i lekarstwa bezpłatnie [...]

14) Nakoniec, Towarzystwo powinno obmyśleć formularz stały, z którego by mogło przeznaczyć co roku pewną kwotę do wysyłania członków w razie potrzeby do studiowania epidemicznych chorób, topograficzno-lekarskich opisów lub innych celów naukowych, w obrębie prowincyi."

Poza celami Towarzystwa, praca Baranieckiego przedstawiała wzorcowy statut i funkcjonowanie. Pisał m.in.: „Co do języka niepotrzebuję mówić, że wszystko powinno odbywać się w polskiej mowie; rząd jednakże, zastrzega sobie prowadzenie protokołów w oficjalnym języku, od czego nieraz trudno się uchylić.”¹⁵

Od końca lat sześćdziesiątych XIX w. w zaborze rosyjskim zaczęły powstawać postulowane przez Baranieckiego tzw. towarzystwa lekarskie prowincjonalne. Na początku XX wieku w zaborze rosyjskim pracowało 2500 polskich lekarzy. Zasięg działania towarzystw obejmował miasto, powiat lub gubernię (odpowiednik województwa). Były to towarzystwa założone w: Mińsku w 1867 r.¹⁶, Grodnie w 1869 r.¹⁷, Ra-

¹⁵ A. Baraniecki, *O stowarzyszeniach lekarskich prowincjonalnych*, Lwów 1861, s. 11–13, 15.

¹⁶ *Towarzystwo Lekarskie Mińskie*, „Czasopismo Lekarskie” 1900, t. 2, nr 12, s. 468–469; 1902, t. 4, nr 1, s. 30; 1903, t. 5, nr 1, s. 41–42. Towarzystwo to nie zostało uwzględnione w *Słowniku polskich towarzystw naukowych...*; Sekretarzem Towarzystwa w 1901 r. był dr Jan Offenberg, który w latach 1917–1920 był prezesem Stowarzyszenia Lekarzy i Przyrodników Polskich w Mińsku, stąd wniosek, że Stowarzyszenie to było kontynuacją Towarzystwa założonego w 1867 r., którego działalność prawdopodobnie przerwała I wojna światowa, ale zostało wznowione w 1917 jako Stowarzyszenie, które po wojnie polsko-bolszewickiej, w wyniku ustalenia granic (Mińsk znalazł się w Związku Sowieckim) uległo likwidacji; porównaj: J. Kurjata, R. Zablotniak, *Stowarzyszenie Lekarzy i Przyrodników Polskich w Mińsku*, [w:] *Słownik polskich towarzystw...*, t. 2, cz. 2, s. 327–328.

¹⁷ B. Krajewska-Tartakowska, *Towarzystwo lekarskie w Grodnie*, [w:] *Słownik polskich towarzystw...*, t. 2, cz. 3, s. 343–344.

domiu w 1871 r.¹⁸, Płocku w 1872 r.¹⁹, Lublinie w 1874 r.²⁰, Kaliszu w 1877 r.²¹, Łodzi w 1885 r.²², Białymstoku w 1885 r.²³, Kutnie i Łęczycy w 1894 r.²⁴, Częstochowie w 1901 r.²⁵, Brześciu Litewskim w 1903 r.²⁶, Kielcach w 1904 r.²⁷, Sosnowcu w 1907 r.²⁸, Siedlcach w 1908 r.²⁹, Piotrkowie Trybunalskim w 1913 r.³⁰, (porównaj aneks 1).

Do Towarzystwa Lekarskiego Mińskiego należeli, podobnie jak do Wołyńskiego i Podolskiego, lekarze polscy, żydowscy i rosyjscy. Towarzystwo liczyło w 1901 r. 55 członków czynnych, 17 honorowych (w kraju i za granicą), 12 członków korespondentów. W 1901 r. odbyło się osiem posiedzeń na których zajmowano się postępowaniem medycyny, higieną społeczną i sprawami sanitarnymi. W 1902 r. obchodziło 35-lecie działalności i z tej okazji nadano członkostwo honorowe m.in. prof. Ignacemu Baranowskiemu (1833–1919) z Warszawy i rosyjskiemu prof. Ilii Miecznikowowi (1945–1916) współtwórcy immunologii. Towarzystwo było inicjatorem powołania ambulatorium miejskiego dla chorych niezamożnych, wprowadzenia nocnych dyżurów lekarskich, wygłaszania odczytów popularnych z zakresu higieny. Z inicjatywy Towarzystwa w 1899 r. założono Mińskie Biuro Lekarsko-Statystyczne, które gromadziło materiał statystyczny zachorowalności na choroby zakaźne i struktury zgonów.

¹⁸ Tamże, *Towarzystwo Lekarskie Radomskie*, Tamże, s. 337–340.

¹⁹ T. Garlej, *Płockie Towarzystwo Lekarskie*, [w:] *Słownik polskich towarzystw...*, t. 2, cz. 2, s. 319–323.

²⁰ S. Kowalczyk, *Lubelskie Towarzystwo Lekarskie 1874–1951*, Warszawa-Łódź 1987.

²¹ Zb. Kledecki, *120-letnie dzieje Kaliskiego Towarzystwa Lekarskiego*, „Zeszyty Naukowe Kaliskiego Towarzystwa Lekarskiego” 1998, nr 4 s. 95–122.

²² B. Krajewska-Tartakowska, *Łódzkie Naukowe Towarzystwo Lekarskie*, [w:] *Słownik polskich towarzystw...*, t. 2, cz. 3, s. 301–305.

²³ Tamże, *Białostockie Towarzystwo Medyczne*, Tamże, s. 295.

²⁴ Tamże, *Towarzystwo Lekarskie w Kutnie*, Tamże, s. 345–346.

²⁵ W. Tobolewski, *Towarzystwo Lekarskie Częstochowskie 1901–2001*, Częstochowa 2001.

²⁶ B. Krajewska-Tartakowska, *Towarzystwo Lekarskie w Brześciu Litewskim*, [w:] *Słownik polskich towarzystw...*, t. 2, cz. 3, s. 341.

²⁷ J. Machnik, *Towarzystwo Lekarskie w Kielcach*, [w:] *Słownik polskich towarzystw...*, t. 2, cz. 2, s. 341–342.

²⁸ K. Brożek, *Towarzystwo lekarskie Zagłębia Dąbrowskiego*, [w:] *Słownik polskich towarzystw...*, t. 2, cz. 1, s. 405–407; E. Kocot, *Jubileusz 90-lecia Towarzystwa Lekarskiego Zagłębia Dąbrowskiego*, Koła Polskiego Towarzystwa Lekarskiego w Zagłębiu Dąbrowskim 1907–2002, Sosnowiec 2002.

²⁹ B. Krajewska-Tartakowska, *Siedleckie Towarzystwo Lekarskie*, [w:] *Słownik polskich towarzystw...*, t. 2, cz. 3, s. 320–322.

³⁰ Tamże, *Towarzystwo Lekarskie Piotrkowskie*, Tamże, t. 2, cz. 3, s. 337.

Towarzystwo Lekarskie Częstochowskie dzięki współzałożycielowi, czołowemu interniście polskiemu Władysławowi Biegańskiemu (1857–1917) przodowało w ruchu naukowo-dokształceniowym lekarzy w zaborze rosyjskim. W. Biegański, obok A. Baranieckiego był drugim ideologiem polskiego ruchu towarzystw lekarskich. Na pierwszym, założycielskim zebraniu w 1901 r. Biegański wygłosił odczyt pt. *O zadaniach towarzystw lekarskich prowincjonalnych*. Warto przytoczyć tekst dotyczący celów towarzystwa, przedstawiony przez W. Biegańskiego:

„Główny cel jego pracy powinien być właściwie nie naukowy, lecz dydaktyczny [...] Musimy się więc stowarzyszać, [...] aby wzajemnie zachęcać się do postępu, krzewić zamiłowanie nauki i ułatwiać sobie pracę nad własnym kształceniem się [...]. W tym celu musimy przede wszystkim zorganizować czytelnię [...] pism periodycznych, zwłaszcza kosztowniejszych, mniej rozpowszechnionych, w lokalu Towarzystwa, otwartą w każdej porze dnia [...] urządzić należy wypożyczalnię książek i czasopism periodycznych. [...] Nie ulega wątpliwości, że dobre wykłady w sprawach, budzących ogólne zainteresowanie, mogą rozwijać i kształcić umysł w stopniu o wiele wyższym, aniżeli czytanie. [...] Bardzo pouczające mogą być demonstracje na posiedzeniach bądź przypadków, których dyagnoza jest wątpliwa, bądź nowych przyrządów i instrumentów chirurgicznych. [...] Wielką wagę również przywiązujemy do dyskusji. [...] Każdemu dobrze wiadomo, jakie znaczenie posiada obecnie w dyagnostyce chemiczne, mikroskopowe i bakteriologiczne badanie wydzielin [...] Towarzystwo powinno koniecznie założyć odpowiednią pracownię i wyszukać lekarza, któryby mógł i podjął się skutecznie szczegółowe badania mikroskopowe i chemiczne w celach dyagnostycznych. [...] Towarzystwo nasze musi mieć na celu wzajemne zbliżanie się między członkami, wzajemne zapoznawanie się i wyrównywanie nieporozumień. [...] Następnie celem naszego Towarzystwa musi być rozpowszechnianie w szerokich warstwach społeczeństwa zasad higieny oraz tępienia błędów i przesądów, tak pospolitych w zapatrywaniu się na sztukę lekarską.”³¹.

Ryc. 4. Władysław Biegański

³¹ W. Biegański, *O zadaniach towarzystw lekarskich prowincjonalnych*, „Czasopismo Lekarskie” 1901, t. 2, nr 10, s. 337–345.

Łódzkie Towarzystwo Lekarskie należało do najliczniejszych (ponad stu członków) i bardzo prężnych naukowo dzięki Sewerynowi Sterlingowi (1864–1932), założycielowi „Czasopisma Lekarskiego” 1899–1908 organu towarzystw lekarskich prowincjonalnych dla lekarzy ogólnych, fabrycznych i wiejskich oraz w 1909 r. czasopisma „Gruźlica”³².

W Królestwie Polskim organizowano też zjazdy lekarzy prowincjonalnych. I Zjazd odbył się w 1911 r. w Łodzi a jego honorowym przewodniczącym był W. Biegański, który wygłosił referat: *O pracy naukowej lekarza prowincjonalnego*. II Zjazd miał miejsce w 1914 r. w Lublinie, a III Zjazd planowano na rok 1917 w Częstochowie, jednak pierwsza wojna światowa uniemożliwiła jego realizację. Wygłoszone referaty wydano w pamiętnikach zjazdowych³³. Na zjazdach tych i na zebraniach towarzystw podnoszono często problem kwalifikacji lekarskich. Np. A. Arnsztajn na II Zjeździe w 1914 r. wygłosił: *Braki w wykształceniu lekarzy prowincjonalnych Królestwa Polskiego i środki zaradzenia złemu*; W. Biegański w 1908 r. na zebraniu Towarzystwa Lekarskiego Częstochowskiego przedstawił: *Co i jak lekarz czytać powinien?*³⁴

Najswobodniej rozwijało się życie lekarskie w zaborze austriackim. Kiedy w wyniku represji po powstaniu styczniowym zamknięto w 1869 r., po zaledwie siedmiu latach istnienia Szkołę Główną Warszawską wraz z jej wydziałem lekarskim, wówczas Kraków i Lwów stały się siedzibami jedynych na ziemiach polskich uniwersytetów z wydziałami lekarskimi. Na początku XX w. w zaborze austriackim pracowało około 1500 lekarzy polskich, zrzeszonych od 1867 r. w Towarzystwie Lekarzy Galicyjskich z siedzibą zarządu we Lwowie. W 1911 r. Towarzystwo posiadało już ponad 20 oddziałów z najliczniejszym oddziałem lwowskim, liczącym 230 członków i krakowskim z 190 członkami. Miały one uprawnienia autonomiczne z prawem używania nazw: Towarzystwo Lekarskie Krakowskie (1866–1951) i Towarzystwo Lekarskie Lwowskie (1877–1939). Towarzystwo Lekarskie Krakowskie zostało wyłonione w 1866 r. z Oddziału Nauk Przyrodniczych i Lekarskich założonego w 1816 r. To-

³² Z. Leszczyński, D. Krysa-Leszczynska, *W 110 rocznicę urodzin prof. dr med. Seweryna Sterlinga*, „Polski Tygodnik Lekarski” 1975, t. 30, nr 19, s. 823–825.

³³ *Pamiętnik pierwszego zjazdu lekarzy prowincjonalnych Królestwa Polskiego w Łodzi, dnia 4 i 5 czerwca 1911 r. oraz obchody XXV-lecia istnienia Towarzystwa Lekarskiego Łódzkiego dnia 3 czerwca 1911 r.*, Łódź 1911; *Pamiętnik II-go Zjazdu Lekarzy Prowincjonalnych w dniach 31 maja i 1 czerwca 1914 r. w Lublinie*, Lublin (b.d.)

³⁴ Wl. Biegański, *Co i jak lekarz czytać powinien?*, „Czasopismo Lekarskie” 1908, t. 10, nr 10, s. 369–379; M. Arnsztajn, *Braki w wykształceniu lekarzy prowincjonalnych Królestwa Polskiego i środki zaradzenia złemu*, [w:] *Pamiętnik II-go Zjazdu...*, s. 66–77.

warzystwa Naukowego Krakowskiego, które w 1871 r. przekształciło się w Akademię Umiejętności, skupiając naukowców z trzech zaborów, w tym lekarzy³⁵.

Oprócz wymienionych, największych w Galicji towarzystw, w 1867 r. odnotowano istnienie Towarzystwa Lekarzy Bukowiny w Czerniowcach a w 1898 r. powstało Stowarzyszenie Lekarzy Bielska, Białej i Okolicy (sic!)³⁶.

Najmniej swobód narodowych mieli lekarze polscy na ziemiach polskich w Niemczech. W Wielkopolsce, Pomorzu i na Górnym Śląsku w pierwszych latach XX w. pracowało około 300 lekarzy Polaków, w tym najwięcej, bo około 200 w prowincji poznańskiej. Pierwszą próbę zorganizowania się lekarzy podjęto w 1832 r. tworząc Towarzystwo Lekarskie w Poznaniu. Było to trzecie w kolejności po wileńskim (1805) i warszawskim (1820) towarzystwo, do którego należeli lekarze polscy i niemieccy, ale około 1840 r. przestało istnieć. Dopiero od 1865 r. lekarze polscy zorganizowali się w Wydział Lekarski Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, założonego w 1857 r. Organem Wydziału były „Nowiny Lekarskie” (1889–1950). Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk było główną instytucją naukową i kulturalną w zaborze pruskim i jednym z największych i najważniejszych towarzystw w Polsce. W okresie od rozwiązania przez Rosjan w 1832 r. Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie do powstania Akademii Umiejętności w Krakowie w 1871 r. było to najważniejsze towarzystwo naukowe na ziemiach polskich³⁷. W 1869 r. odnotowano Towarzystwo Lekarskie w Lesznie³⁸. W 1903 r.

³⁵ T. Billikiewicz, *Prehistoria i geneza Wydziału Lekarskiego Polskiej Akademii Umiejętności*, [w:] *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952*, Warszawa 1974, s. 17–59; Brzeziński T., *Towarzystwo Lekarzy Polskich we Lwowie*, [w:] *Słownik polskich towarzystw...*, t. 2, cz. 2, s. 347–350; I. Stupnicka, *Towarzystwo Lekarskie Krakowskie*, Tamże, t. 2, cz. 1, s. 393–397; R. Zablotniak, *Towarzystwo Lekarskie Lwowskie*, Tamże, t. 2, cz. 2, s. 338–340.

³⁶ *100 lat towarzystw lekarskich na Podbeskidziu 1898–1998*, Red. K. Brożek i in., Bielsko-Biała 1998.

³⁷ R. Meissner, *Rozwój naukowych towarzystw medycznych w Poznaniu w latach 1832–1983*, [w:] *Dzieje naukowych towarzystw medycznych w Poznaniu w latach 1832–1983*, Poznań 1985, s. 15–29; W. Wiczak, *Lekarze polscy w Poznaniu w latach 1815–1918. Próba charakterystyki (zagadnienia wybrane)*, Rozprawa habilitacyjna, Poznań 2000.

³⁸ *Słownik polskich towarzystw naukowych*, Warszawa 2001, t. 2, z. 3, s. 513. Redakcji *Słownika...* i autorowi nie udało się dotrzeć do informacji o tym towarzystwie. Ustalono, że wcześniej w Lesznie istniało Seutin-Verein 1859–1869 poświęcone chirurgii zachowawczej, sprzeciwiające się przedwczesnym amputacjom kończyn. Założycielem był Johann Metzig (1804–1868) lekarz niemiecki w Lesznie, przyjaciel Polaków (por. *Polski Słownik Biograficzny* 1975, t. 20, s. 474–475). Louis Joseph

zawiązało się Towarzystwo Lekarzy Nadnoteckich w Bydgoszczy, działające w konspiracji³⁹. Na Górnym Śląsku od 1908 r. działało Towarzystwo Lekarzy Polaków na Śląsku⁴⁰.

Do 1918 r. poza towarzystwami ogólnymi powstawały pojedyncze specjalistyczne towarzystwa lekarskie dla lekarzy poszczególnych specjalności (porównaj aneks 2). Początkowo, od drugiej połowy XIX w. były to sekcje specjalistyczne towarzystw ogólnych, które zaczęły się usamodzielniać. Towarzystwa specjalistyczne, podobnie jak ogólne miały charakter regionalny i skupiały specjalistów z poszczególnych miast uniwersyteckich. Najstarsze z nich to Krakowskie Towarzystwo Ginekologiczne (1889–1953); inne to np.: Lwowskie Towarzystwo Ginekologiczne (1898–1939), Stowarzyszenie Lekarzy Zdrojowych w Ciechocinku (1903–1948), Warszawskie Towarzystwo Okulistyczne (1908–1926). Ogólnopolskie towarzystwa specjalistyczne z oddziałami regionalnymi powstawały dopiero w okresie międzywojennym i po drugiej wojnie światowej.

Towarzystwa ogólne w regionach przemysłowych zajmowały się m.in. medycyną fabryczną. Komisje medycyny fabrycznej powstały przy towarzystwach w Łodzi, Częstochowie i Sosnowcu. Łódzka komisja usamodzielniała się w 1906 r. w Towarzystwo Lekarzy Fabrycznych. Pieczę nad zabezpieczeniem zdrowotności społeczeństwa w zaborach pełniły instytucje państwowe. Jednak Polacy nie mieli większego wpływu na akcje z dziedziny zdrowia publicznego. W zaborze rosyjskim, zwłaszcza w Warszawie, lekarzami urzędowymi byli na ogół Polacy, ale na niższych szczeblach. Lepiej było w zaborze austriackim. Natomiast w zaborze pruskim Polacy nie byli dopuszczani do tych funkcji. W tej sytuacji towarzystwa lekarskie odegrały doniosłą rolę w rozwijaniu polskiej medycyny społecznej. We Lwowie w 1890 r. powstało Towarzystwo Higieniczne. W zaborze rosyjskim Warszawskie Towarzystwo Higieniczne (WTH) (1898–1939), jeszcze przed pierwszą wojną światową posiadało kilkanaście oddziałów terenowych na prowincji. Poza lekarzami, należeli do niego pedagodzy i inni przedstawiciele inteligencji. Towarzy-

Seutin, belgijski lekarz, w 1834 r. wprowadził opatrunek unieruchamiający z klejem do leczenia złamanych kończyn (dopiero w 1852 r. wprowadzono opatrunki gipsowe). Zwolennicy tej metody zorganizowali się w Stowarzyszenie Lekarskie w Lesznie im. Prof. Seutina, który był członkiem honorowym towarzystwa.

³⁹ Z. Mrózek, *Towarzystwo Lekarzy Nadnoteckich*, [w:] *Słownik polskich towarzystw...*, t. 2, cz. 2, s. 343–344; Cz. Stachowiak-Nowicka, *Bydgoskie Towarzystwo Lekarskie*, „Bydgoskie Zeszyty Lekarskie” Bydgoszcz 1986, nr 1, s. 7–18.

⁴⁰ K. Brożek, *90 lat tradycji Śląskiego Towarzystwa Lekarskiego (1908–1951)*, „Annales Academiae Medicae Silesiensis” 1998, vol. 36/37, s. 9–17.

stwo zajmowało się sprawami higieny w mieście i na wsi, szpitalnictwem, organizowało wystawy higieniczne, urządzało odczyty publiczne, inicjowało akcje w zakresie opieki nad dziećmi, popierało rozwój kolonii letnich i wychowania fizycznego w szkołach, prowadziło akcje przeciwgruźlicze, przeciwalkoholowe itp. Założycielem WTH był Józef Polak (1857–1928), lekarz higienista, zasłużony organizator warszawskiego i ogólnopolskiego ruchu higienicznego, od 1885 r. wydawca i redaktor czasopisma „Zdrowie”, do tradycji którego nawiązuje obecnie „Zdrowie Publiczne”⁴¹.

W 1916 r. założono w Warszawie Polskie Towarzystwo Medycyny Społecznej (1916–1939). Współzałożycielem Towarzystwa był Zygmunt Kramsztyk (1849–1920), lekarz okulista, publicysta i społecznik, założyciel wydawca i redaktor czasopisma „Krytyka Lekarska”, (1897–1907), stanowiącego trybunę postępowej myśli lekarskiej⁴².

W XIX w. i do połowy XX w. jedną z większych plag społecznych była gruźlica. W strukturze zgonów zajmowała pierwsze miejsce. Dlatego powstawały sekcje do walki z gruźlicą w towarzystwach i samodzielne, zajmujące się jej zwalczaniem towarzystwa. Najstarsze to: Prowincjonalne Towarzystwo ku Zwalczaniu Gruźlicy w Poznaniu, zał. W 1899 r., Lwowskie Towarzystwo Walki z Gruźlicą, zał. w 1902 r., Liga Przeciwgruźlicza w Łodzi zał. w 1907 r., Warszawskie Towarzystwo Przeciwgruźlicze powołane w 1908 r.

Od początku XX w. do 1920 r. powstało kilkanaście regionalnych towarzystw dentystrycznych i stomatologicznych (por. aneks 2).

Formą utrzymywania więzi naukowej pomiędzy lekarzami polskimi trzech zaborów były ogólnopolskie Zjazdy Lekarzy i Przyrodników Polskich rozpoczęte w 1869 r. w Krakowie z inicjatywy A. Baranieckiego. W okresie zaborów nie mogły, jak wspomniano, powstawać towarzystwa skupiające lekarzy z całej Polski. Ich rolę więc spełniały Zjazdy Lekarzy i Przyrodników Polskich, kontynuowane również w okresie międzywojennym. I Zjazd liczył około 300 uczestników a XI Zjazd, ostatni przed wojną światową, w 1911 r., również w Krakowie zgromadził 1300 uczestników, w tym trzy czwarte stanowili lekarze. W 1907 r. na X Zjeździe we Lwowie przyjęto pierwszy wspólny dla lekarzy trzech zaborów Kodeks Deontologii Lekarskiej, ujęty w 53 paragrafach. Zjazdy odbywały się naprzemiennie w Krakowie i we Lwowie, natomiast w zaborze rosyjskim były zakazane a na terenie

⁴¹ M. Hanecki, *Dzieje Towarzystwa Higienicznego Warszawskiego*, „Archiwum Historii Medycyny” 1968, t. 28, z. 3, s. 265–271.

⁴² R. Zabłotniak, *Polskie Towarzystwo Medycyny Społecznej*, [w:] *Słownik polskich towarzystw...*, t. 2, cz.1, s. 370–373.

zaboru pruskiego w Poznaniu, zaplanowany II Zjazd nie doszedł do skutku z powodu wojny francusko-pruskiej, odbył się jedynie IV Zjazd w 1884 a zaplanowany w 1898 r. VII Zjazd musiał zostać odwołany z powodu zakazu policyjnego. Ostatni Zjazd XV odbył się w 1937 r. we Lwowie. Zjazdy Lekarzy i Przyrodników Polskich miały stały zarząd przygotowujący kolejne spotkania i publikujący materiały zjazdowe⁴³.

W okresie zaborów odbywały się również zjazdy specjalistyczne i one również spełniały rolę ogólnopolskich towarzystw specjalistycznych. Na przykład I Zjazd Chirurgów Polskich miał miejsce w 1889 r. w Krakowie, zorganizowany przez Ludwika Rydygiera (1850–1920). Kolejne miały charakter ogólnopolski, stąd też, pomimo że formalnie Towarzystwo Chirurgów Polskich powstało w 1921 r., za datę początkową Towarzystwa przyjmuje się 1889 r. Zjazdy Chirurgów Polskich, podobnie jak Zjazdy Lekarzy i Przyrodników miały również stały zarząd organizujący kolejne zjazdy i zobowiązywały do publikacji referatów zjazdowych. Zjazdy organizowano do pierwszej wojny światowej w Krakowie, dwa odbyły się we Lwowie a XVI Zjazd w 1910 r. miał miejsce w Warszawie⁴⁴. W 1907 r. we Lwowie odbył się I Zjazd Internistów Ziemi Polskich i ten rok uważa się za datę powstania Towarzystwa Internistów Polskich, które przyjęło tę nazwę dopiero w 1923 r. na V Zjeździe Internistów Polskich w Wilnie⁴⁵.

Do wybuchu pierwszej wojny światowej odbyły się poza tym dwa Zjazdy Neurologów, Psychiatrów i Psychologów (I w 1909 r. w Warszawie), siedemnaście Zjazdów Chirurgów Polskich, dziewięć Zjazdów Okulistów Polskich, cztery Zjazdy Internistów Polskich. W 1914 r. odbył się we Lwowie Pierwszy Zjazd Higienistów Polskich.

Ryc. 5. Ludwik Rydygier

⁴³ L. Dydziński, A. Ławrynowicz, *Zjazdy Lekarzy i Przyrodników Polskich od r. 1869*, „Medycyna” 1933, r. 7, nr 17, s. 517–538; M. Mastyńska, *Historia niedoszedłego Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu w 1898 r. jako przyczynek do dziejów walk o kulturę polską w b. zaborze pruskim*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny oraz Historii Nauk Przyrodniczych” 1934, t. 14, nr 1/2, s. 162–178; *Pamiętnik pierwszego Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich odbytego w r. 1869 w Krakowie*, Kraków 1870; *Pamiętnik XV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie 4–7 VII 1937*, Lwów 1937.

⁴⁴ *Pamiętnik I Zjazdu Chirurgów Polskich*, Kraków 1890; *Pamiętnik Zjazdu Chirurgów Polskich w Warszawie 6, 7, 8 października 1910 r.*, Warszawa 1911.

⁴⁵ R.W. Gutt, *Towarzystwo Internistów Polskich* [w:] *Słownik polskich towarzystw...*, t. 1, s. 402–404.

Oprócz tego odbyły się trzy Zjazdy Balneologów Polskich w Krakowie w 1905, 1909 i 1914 r.

Polska historia sprzyjała emigracji, której powodem były przyczyny polityczne i ekonomiczne. Poza tym wielu Polaków deportowano, głównie na Syberię w ramach represji narodowych. Dotyczyło to również lekarzy. W pierwszych latach XX w. poza granicami ziem polskich pracowało kilkuset lekarzy: przeszło stu w USA, około trzydziestu we Francji i ponad 800 w Imperium Rosyjskim.

Najstarszym polonijnym towarzystwem lekarskim było Stowarzyszenie Lekarzy Polskich założone w Montpellier w 1847 r., drugim od 1858 r. Towarzystwo Paryskie Lekarzy Polskich⁴⁶, które istniało do 1870 r. i w latach 1859–1868 wydawało „Rocznik Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich”. Towarzystwo to nosiło charakter – jak to określił A. Baraniecki – „Agencji naukowej” dla polskich studentów medycyny i lekarzy przebywających w Paryżu. Baraniecki pisał: „Co do Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich, te było założone zupełnie w innym celu, a mianowicie: chociaż rozwój i śledzenie nauki nie było rzeczą podrzędną, jednakże jednym z głównych jego celów było pośredniczenie rodakom w stosunkach z towarzystwami lekarskimi francuskimi”. Proponował, by podobne towarzystwa powstawały w Berlinie i Wiedniu, gdzie przebywało sporo polskich studentów i lekarzy⁴⁷. W odniesieniu do młodzieży z Wielkopolski, Pomorza i Śląska, studiującej we Wrocławiu, rolę taką spełniało Towarzystwo Medyczne Akademików Polaków we Wrocławiu, założone w 1880 r. Celem Towarzystwa było zapoznanie się z polską literaturą i terminologią medyczną oraz utrzymywanie kontaktu ze środowiskiem lekarskim Krakowa i Warszawy. Po rozwiązaniu w 1886 r. tego Towarzystwa przez władze pruskie, polscy studenci medycyny byli członkami tajnych organizacji akademickich, a w 1912 r. zorganizowali zakonspirowane Koło Medyków Polaków we Wrocławiu, podtrzymujące łączność z lekarzami Polakami. W latach 1819–1918 również w Uniwersytecie Berlińskim istniały jawne i tajne organizacje polskich studentów medycyny, a w Wiedniu już pod koniec XIX w. czynne było stowa-

⁴⁶ H. Amatuni, *Towarzystwo Paryskie Lekarzy Polskich*, „Medycyna. Dydaktyka. Wychowanie” 1980, r. 12, nr 4 s. 331–343; W. Witczak, *Towarzystwo Paryskie Lekarzy Polskich (W 125 rocznicę powstania)*, „Przegląd Lekarski” 1984, t. 41, nr 4, s. 325–327; D. Wrotnowska, *Stulecie Towarzystwa Paryskiego Lekarzy Polskich*, „Archiwum Historii Medycyny” 1961, t. 24, nr 3, s. 259–269; B. Zaorska, *Śladami lekarzy – polskich uchodźców popowstaniowych w XIX wieku*, Warszawa 1996.

⁴⁷ A. Baraniecki, op.cit. s. 19.

rzyszenie studentów polskich „Ognisko”, obejmujące również medyków⁴⁸.

Na terenie Rosji funkcjonowały trzy towarzystwa w: Petersburgu, Kijowie i Moskwie. Związek Lekarzy i Przyrodników Polskich w Petersburgu, założony w 1907 r. miał kilka sekcji, z których lekarska była najliczniejsza i najruchliwsza. Początkowo, od 1901 r. lekarze polscy w Petersburgu byli zgrupowani w Kole Lekarzy Polaków. W 1914 r. Związek liczył już około 150 lekarzy, 30 przyrodników, 200 techników, 22 farmaceutów i 19 dentystów. W Kijowie w 1907 r. powstało Towarzystwo Lekarskie Polskie, które liczyło około siedemdziesięciu członków. Istniała też Sekcja Lekarska w Kole Naukowym w Moskwie w latach pierwszej wojny światowej (być może, że i wcześniej)⁴⁹.

W Stanach Zjednoczonych funkcjonowało od 1892 r. Towarzystwo Lekarzy Polskich w Chicago (Polish Medical Society) i założone w 1912 r. Towarzystwo Lekarzy Polskich w Ameryce w Detroit. W 1910 r. powołano także Towarzystwo Lekarzy Polskich w Buffalo, które później zmieniło nazwę na Stowarzyszenie Lekarzy i Dentystów Polskich w Ameryce oraz wydawało swój organ „The Bulletin of the Polish Medical and Dental Association of America”. Krakowski „Przegląd Lekarski” był też organem towarzystw: od 1908 r. z Petersburga, od 1906 r. z Chicago, od 1913 r. z Detroit⁵⁰.

Stowarzyszenia lekarskie posiadały biblioteki, w księgozbiorach których przeważały wydawnictwa obce. I tak np. w zbiorach biblioteki Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego w 1869 r. było 17% poloników. W 1896 r. w zbiorach biblioteki Towarzystwa Lekarskiego Lubelskiego było już około 40% pozycji w języku polskim. Było to zasługą głównie Biblioteki Umiejętności Lekarskich w Warszawie, która w latach 1867 do 1884 wydała 50 pozycji z zakresu medycy-

⁴⁸ J. Reiter, *Towarzystwo Medyczne Akademików Polaków we Wrocławiu*, „Archiwum Historii Medycyny” 1961, t. 24, z. 2, s. 149–164; F. Szymiczek, *Stowarzyszenia akademickie polskiej młodzieży górnośląskiej we Wrocławiu 1863–1918*, Wrocław 1963; G. Kusztelak, *Polacy na studiach lekarskich w Berlinie (1810–1918)*, „Archiwum Historii Medycyny” 1972, t. 35, z. 1–2, s. 1–153.

⁴⁹ W. Orłowski, *Koło Lekarzy Polaków w Petersburgu (1901–1907)*, „Archiwum Historii Medycyny” 1964, t. 27, nr 4, s. 385–390; Z. Sowiński, *Rzut historyczny na powstanie i działalność Związku Polskiego Lekarzy i Przyrodników (przedtem w Petersburgu)*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny oraz Historii Nauk Przyrodniczych” 1931, 1.11, nr 1, s. 207–217; J. Zaleski, *Ruch naukowy wśród Polaków w Petersburgu w latach ostatnich*, „Nauka Polska, Jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój” Warszawa 1919, t. 2.

⁵⁰ K. Brożek, *Polonijne towarzystwa medyczne. Przeszłość i współczesność*, „Annales Academiae Medicae Silesiensis” 2000, vol. 44–45, s. 137–159; *History of the Polish Medical Society of Chicago. 1915–1966*, Chicago 1967.

ny a także Stowarzyszenia do Wydawnictw Dziel Lekarskich Polskich w Krakowie (od 1899 o nazwie: Wydawnictwo Dziel Lekarskich Polskich im. Edwarda Korczyńskiego), które w latach 1875–1918 wydało 27 książek i Kasy Pomocy dla Osób Pracujących na Polu Naukowym im. dr med. J. Mianowskiego (1881–1952)⁵¹.

Polskiemu ruchowi naukowemu lekarzy w pierwszym dziesięcioleciu XX w. służyło około 15 lekarskich czasopism naukowych. Czasopisma lekarskie, podobnie jak zjazdy, stanowiły pomost łączący lekarzy w trzech zaborach. Część z nich była organami towarzystw (por. aneks 2). Poza czasopismami ogólnolekarskimi ukazywały się czasopisma specjalistyczne. Na przykład organ okulistów polskich „Postęp Okulistyczny” (Kraków 1899–1914), „Neurologia Polska” która zaczęła ukazywać się w Warszawie w 1910 r., inne to: „Przegląd Chirurgiczny” (Warszawa 1893–1905), „Przegląd Dentystryczny” (Warszawa 1898–1905). Sprawozdania z działalności towarzystw i teksty wygłaszanych w jej ramach referatów ukazywały się m.in. w czasopismach: „Czasopismo Lekarskie” (Łódź 1899–1908), które później połączyło się z krakowskim „Przeglądem Lekarskim”, „Gazeta Lekarska” (Warszawa 1866–1921), „Głos Lekarzy” (Lwów 1903–1914), „Kronika Lekarska” (Warszawa 1879–1907), w 1908 połączona z „Medycyną” (Warszawa 1873–1907), po połączeniu się z „Kroniką Lekarską” ukazująca się jako „Medycyna i Kronika Lekarska” i wychodząca do 1918 r., „Nowiny Lekarskie” (Poznań 1889–1950), „Przegląd Lekarski” (Kraków 1862–1921), od 1909 „Przegląd Lekarski oraz Czasopismo Lekarskie”.

Należy nadmienić, że w okresie rozbiorowym lekarskie towarzystwa poza rolą polskich ośrodków naukowych pełniły funkcje związkowe i samorządowe. Próby wyodrębnienia spraw związkowych podjęto na terenie zaboru austriackiego w 1904 r., kiedy powstało Towarzystwo Samopomocy Lekarzy w Księstwie Krakowskim, Galicji, na Śląsku i Bukowinie z siedzibą w Krakowie, zaś na

⁵¹ H. Bojczuk, *Z dziejów księgozbiorów polskich towarzystw lekarskich*, „Z Badań Nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1991, z. 1, s. 175–193; T. Łapacz, *Kasa im. Mianowskiego*, [w:] *Słownik polskich towarzystw...*, t. II, cz. 1, s. 30–37; A. Skrzypczak, *Wydawnictwo Dziel Lekarskich Polskich im. Edwarda Korczyńskiego*, Tamże, t. II, cz. 2, s. 511–512. Kasę im. Mianowskiego reaktywowano w 1991 r. pod nazwą Kasa im. Józefa Mianowskiego – Fundacja Popierania Nauki w Polsce.

⁵² T. Ostrowska, *Polskie czasopiśmiennictwo lekarskie XIX wieku (1800–1900)*. *Zarys historyczno-bibliograficzny*, Wrocław 1973; H. Waserman, *Zarys historii polskich czasopism lekarskich*, „Medycyna” 1933, r. 7, nr 17, s. 550–464.

PRZEGLĄD LEKARSKI

ORGAN TOWARZYSTWA LEKARSKIEGO KRAKOWSKIEGO, TOWARZYSTWA LEKARZY GALICYJSKICH, ZWIĄZKU POLSKIEGO LEKARZY I PRZYRODNIKÓW W PETERSBURGU, TOWARZYSTW LEK. POLSK. W KIJOWIE, CHICAGO I DETROIT, CZASOWO ORGAN OBU IZB LEKARSKICH GALICYJSKICH, WYDAWANY CZASOWO TAKŻE W ZASTĘPSTWIE »LWOWSKIEGO TYGODNIKA LEKARSKIEGO« ORGANU TOWARZYSTWA LEKARZY GALICYJSKICH I TOWARZYSTWA LEKARSKIEGO LWOWSKIEGO, ORAZ »CZASOPISMO LEKARSKIE« ORGAN TOWARZYSTW LEKARSKICH PROWINCYONALNYCH KROLESTWA POLSKIEGO.

Redaktor główny: Prof. Dr Stanisław Ciechanowski.

NOWINY SPOŁECZNO-LEKARSKIE

ORGAN ZWIĄZKU LEKARZY PAŃSTWA POLSKIEGO

POŚWIĘCONY SPRAWOM ZAWODU LEKARSKIEGO, SZPITALNICTWA, MEDYCYNY SPOŁECZNEJ, SĄDOWEJ, USTAWODAWSTWA I ADMINISTRACJI SANITARNEJ ORAZ WYCHOWANIA FIZYCZNEGO

WYCHODZI 1 i 15 KAŻDEGO MIESIĄCA

REDAKTOR NACZELNY DR JAN ŻALUSKA

ROCZNIK IV.

WARSZAWA, DNIA 15 KWIETNIA 1930 R.

Nr. 8

Wychodzi co niedziela

Nr 28 (10 lipca 1938)

Kraków—Lwów—Łódź—Warszawa—Wilno

Konto P. K. O. 150.500

Rok XVII

POLSKA GAZETA LEKARSKA

Redakcja
i Administracja:
Lwów, Rutowskiego 9
w księgarni
A. Krawczyńskiego
Telefon 258-50.

DAWNEJ GAZETA LEKARSKA, PRZEGLĄD LEKARSKI ORAZ
CZASOPISMO LEKARSKIE I LWOWSKI TYGODNIK LEKARSKI

ORGAN TOWARZYSTW LEKARSKICH KRAKOWSKIEGO I LWOWSKIEGO, TOWARZYSTWA LEKARZY
POLSKICH WE LWOWIE, TOWARZYSTW LEKARSKICH PROWINCYONALNYCH, STOWARZ. LEKARST
POLSKICH W WARSZAWIE, POLSKIEGO ZRZESZENIA LEKARZY WOJEWÓDZTWA BIALOSTOCKIEGO

Miejscowe Komitety
redakcyjne:
Kraków, Kopernika 17
Lwów, Piekarska 52
Łódź, Kołłątaja 40
Warszawa, Sucha 15
(kol. Staszica)

NOWINY LEKARSKIE

DWUTYGODNIK

ORGAN WYDZIAŁU LEKARSKIEGO TOW. PRZYJACIÓŁ NAUK POZNAŃSKIEGO I ŁUCKIEGO
TOWARZYSTWA LEKARSKIEGO

terenie zaboru rosyjskiego taką organizacją było założone w 1906 r. Stowarzyszenie Lekarzy Polskich w Warszawie⁵³.

Lekarze w zaborze pruskim należeli do niemieckich izb lekarskich w Poznaniu, Wrocławiu a w austriackim do Izb: Wschodnio-Galicyskiej we Lwowie, Zachodnio-Galicyskiej w Krakowie i Śląskiej w Opawie. W warunkach rosyjskiego samodzielnictwa nie istniały izby lekarskie⁵⁴.

Pierwsza wojna światowa dla części towarzystw była okresem zaprzestania działalności.

W okresie Drugiej Rzeczypospolitej, mimo strat wojennych udało się do 1938 r. podwoić liczbę lekarzy z początkowych 7950 (w tym do 1100 lekarzy dentyków).⁵⁵ Należeli do towarzystw lekarskich ogólnych, specjalistycznych, izb lekarskich i związków zawodowych. Wszystkie trzy rodzaje stowarzyszeń uczestniczyły w ruchu podnoszenia kwalifikacji zawodowych. Tematami zebrań i zjazdów były postępy medycyny, medycyna społeczna i problemy zdrowia publicznego.

Kontynuowały swą działalność te towarzystwa, które znalazły się w granicach państwa polskiego i powstawały nowe. Były usytuowane w miastach wojewódzkich, niektóre miały oddziały w powiatach. W dwudziestoleciu międzywojennym powstały w miastach (w nawiasie rok powołania): Zakopane (1919), Łuck (1920), Białystok (1924), Nowogródek (1924) z oddziałami w Słonimiu i Baranowiczach, Pińsk (1926), Toruń (1927), Złoczów (1928), Suwałki (1929), Gdynia (1934), Równe (1937) (porównaj aneks 1).

Dopiero w latach międzywojennych możliwy był rozwój towarzystw specjalistycznych. Powoływano zarządy główne, najczęściej w Warszawie i oddziały w miastach uniwersyteckich: Krakowie, Lwowie, Poznaniu, Wilnie i Warszawie. Poza tym Łódź i Lublin zaczęły stanowić ośrodki naukowe z kilkoma towarzystwami lekarskimi (por. aneks 2).

Ruch towarzystw zajmujących się walką z gruźlicą zintegrowano w 1924 r. powołując Polski Związek Przeciwgruźliczy do którego

⁵³ *XXV-lecie Stowarzyszenia Lekarzy Polskich 1906-1931*, Warszawa 1933; S. Lewandowski, *Dzieje ruchu zawodowego pracowników służby zdrowia*, Warszawa 1970.

⁵⁴ *Historia izb lekarskich w Polsce. Materiały z Sympozjum. Naczelna Izba Lekarska*, Warszawa 1993; T. Nasierowski, *Świat lekarski w Polsce (II połowa XIX w.-I połowa XX w.) Idee. Postawy. Konflikty*, Warszawa 1992.

⁵⁵ Wskaźnik liczby lekarzy wynosił w 1923 r - 2,4 lekarza na 10 tys. ludności a w 1938 3,7/10 tys. i był jednym z najniższych w Europie; wskaźniki w innych państwach, najwyższe i najniższe: Węgry - 11,2 (1936), Szwajcaria 10,8 (1937), Jugosławia 3,7 (1936), Litwa i Finlandia po 3,4 (1937); porównaj: *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, Warszawa 1939, s. 295.

w 1938 r. należało 220 stowarzyszeń wojewódzkich, powiatowych i miejskich⁵⁶. Również ruch walki z nowotworami został w 1938 r. zintegrowany w Polski Związek Przeciwrakowy, którego oddziałami zostały: Stowarzyszenie Polski Instytut Przeciwrakowy we Lwowie, Łódzkie Towarzystwo Zwalczenia Raka, Polski Komitet do Badania i Zwalczenia Raka w Warszawie, Instytut Radowy im. Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie, Wileński Komitet do Zwalczenia Raka⁵⁷. Powstał również w 1928 r. Polski Związek Przeciwweneryczny⁵⁸.

Zwraca uwagę aż 14 towarzystw dentystrycznych w 1939 r. Wynikało to m.in. z różnic w wykształceniu. Absolwenci Państwowego Instytutu Dentystrycznego w Warszawie, założonego w 1920 r., od 1993 r. Akademii Stomatologicznej mieli prawo do tytułu zawodowego – lekarz dentysta. Natomiast, absolwenci wydziałów lekarskich, którzy uzyskali specjalizację ze stomatologii używali tytułu – lekarz stomatolog. Poza tym na liczbę towarzystw wpłynęły uprzedzenia dzielnicowe i wyznaniowe. Towarzystwa te miały charakter związkowy, naukowy i samorządowy. Największym był założony w 1920 r. Związek Lekarzy Dentystów w Państwie Polskim, który w 1939 r. miał 16 oddziałów. Poza tym istniały: Stowarzyszenie Absolwentów Akademii Stomatologicznej w Warszawie, Stowarzyszenie Dentystów Ubezpieczalni Społecznej w Warszawie, Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy Lekarzy Dentystów Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie, Zjednoczenie Polskich Lekarzy Dentystów Katolików w Warszawie, Związek i Towarzystwo Lekarzy Dentystów Chrześcijan w Warszawie, Towarzystwo Stomatologiczne w Warszawie, Związek Stomatologów i Lekarzy Dentystów Ziemi Zachodnich Polskich w Poznaniu, Częstochowski Związek Odontologiczny w Częstochowie, Polski Związek Lekarzy Dentystów Chrześcijan Województwa Śląskiego w Chorzowie, Związek Stomatologów Lwowskiej Izby Lekarskiej we Lwowie, Związek Stomatologów Krakowskiej Izby Lekarskiej w Krakowie, Związek Lekarzy Dentystów Polaków w Wilnie, Związek Lekarzy Dentystów Żydów w Wilnie (por. aneks 2).

⁵⁶ R. Zablotniak, *Polski Związek Przeciwgruźliczy*, [w:] *Słownik polskich towarzystw...*, t. 2, cz. 1, s. 358-361.

⁵⁷ Tenże, *Polski Związek Przeciwrakowy*, Tamże, s. 361-362; J. Supady, *Naukowe, lecznicze i organizacyjne tradycje walki z chorobami nowotworowymi na ziemiach polskich od schyłku wieku XIX do 1939 roku*, Szczecin 1991, rozprawa habilitacyjna w zbiorach Głównej Biblioteki Lekarskiej.

⁵⁸ B. Krajewska-Tartakowska, *Polski Związek Przeciwweneryczny*, [w:] *Słownik polskich towarzystw...*, t.2..cz. 3, s. 305-309.

Organizacje związkowe w latach międzywojennych miały charakter rozproszony. Największym był Związek Zawodowy Lekarzy Państwa Polskiego, założony w 1920 r., który w poszczególnych województwach miał swoje okręgi dzielące się na obwody, obejmujące po kilka powiatów. Poza tym istniały związki zawodowe o charakterze wyznaniowym (chrześcijańskie, żydowskie), branżowym (lekarze szkolni, dentyści, kolejni, ubezpieczeń społecznych itp.). Organizacje związkowe poza dbałością o sprawy bytowe swoich członków również uczestniczyły w akcji dokształcania zwłaszcza w zakresie medycyny społecznej⁵⁹.

Zadania strzeżenia etyki, godności i sumienności zawodowej, współdziałania z władzami rządowymi i samorządowymi w sprawach zdrowia publicznego przejęły od towarzystw lekarskich powstające od 1921 r. izby lekarskie jako samorządowe organizacje. Włączyły się one również w kształcenie zawodowe. Do uprawnień Izby należało nadawanie tytułu lekarza specjalisty. Poza Naczelną Izbą Lekarską w Warszawie istniały Izby: Warszawsko-Białostocka, Poznańsko-Pomorska, Łódzka, Lubelska, Krakowska, Lwowska, Wileńsko-Nowogródzka i Śląska. W 1938 r. powołano Naczelną Izbę Lekarsko-Dentystyczną w Warszawie i Okręgowe Izby Lekarsko-Dentystyczne w Warszawie, Wilnie, Krakowie i Poznaniu⁶⁰.

W latach międzywojennych naczelną instytucją naukową była nadal Polska Akademia Umiejętności w Krakowie, mająca status towarzystwa. Wobec braku w PAU wydziału lekarskiego, w 1920 r. powołano Akademię Nauk Lekarskich w Warszawie, funkcjonującą do 1930 r., kiedy to w PAU powołano Wydział IV – Lekarski⁶¹.

Samokształcenie lekarzy wspomagały czasopisma, które pod koniec lat trzydziestych osiągnęły około 30 tytułów. Część z nich była organami towarzystw ogólnych i specjalistycznych⁶². (por. aneks 1 i 2).

W pięciu miastach uniwersyteckich działało średnio około po 20 towarzystw specjalistycznych, których zebrania odbywały się z częstotliwością raz w miesiącu lub co kilka miesięcy. Zjazdy ogólnopolskie organizowano przeważnie w miastach uniwersyteckich, z częstotliwością co 2–4 lata. Podaję przykładowo liczby zjazdów polskich lekarzy, jakie odbyły się do 1939 r.: ginekolodzy zebrali się dziewięć

⁵⁹ S. Lewandowski, op. cit., s. 343–344.

⁶⁰ *Historia izb lekarskich...*; T. Nasierowski, op. cit.

⁶¹ T. Ostrowska, *Akademia Nauk Lekarskich w Warszawie*, [w:] *Słownik polskich towarzystw...*, t. 2, cz. 1, s. 328–331.

⁶² *Wykaz czasopism* [w:] *Rocznik Lekarski Rzeczypospolitej Polskiej na 1936 rok*, Warszawa 1936, s. 1685–1700.

razy, pediatrzy sześć razy, dermatolodzy jedenaście, psychiatrzy dwadzieścia trzy, laryngolodzy trzynaście a ortopedzi odbyli sześć zjazdów; chirurgi polscy zebrali się 12 razy, a XIII Zjazd zaplanowany we wrześniu 1939 r. w Katowicach nie odbył się; nie odbył się również zwołany na wrzesień XXIII Zjazd Okulistów Polskich i VIII Zjazd Mikrobiologów i Epidemiologów w Wilnie⁶³.

Druga wojna światowa przerwała działalność lekarskich towarzystw. Środowisko poniosło straty osobowe i dorobku naukowego. Praca polskich towarzystw była zakazana zarówno przez okupanta hitlerowskiego jak i sowieckiego. Podczas pięciu lat wojny światowej zginęło 6 mln. obywateli polskich, w tym 7 tys. lekarzy (5 tys. lekarzy i 2 tys. lekarzy dentystów), czyli 43% ze stanu sprzed wojny⁶⁴. Polscy lekarze wojskowi przebywający na Zachodzie zorganizowali się w 1941 r. w Towarzystwo Naukowe Lekarzy Polskich Sił Zbrojnych w Wielkiej Brytanii, które w latach 1941/42 liczyło 253 członków. Wydawało „Lekarza Wojskowego” Edynburg 1941–1946⁶⁵.

Po drugiej wojnie światowej wznowiono przedwojenne towarzystwa lekarskie w granicach Polski a te których siedziby znalazły się poza granicami Polski na byłych kresach wschodnich zakończyły działalność w 1939 r.⁶⁶ W 1946 r. powstały jeszcze nowe towarzystwa ogólne w Gdańsku, Szczecinie i Wrocławiu. Powstało też kilka towarzystw specjalistycznych (porównaj aneks 1 i 2). Kontynuowano zjazdy lekarskie⁶⁷.

⁶³ K. Brożek, *Lekarze na południowo-wschodnich ziemiach Drugiej Rzeczypospolitej*, „Annales Academiae Medicae Silesiensis” 1999, vol. 40–41, s. 99–106; Tenże, *Lekarze na północno-wschodnich ziemiach Drugiej Rzeczypospolitej*, „Medycyna Nowożytna”, 2000, t. 7, z. 1, s. 94–98.

⁶⁴ Liczba lekarzy na dzień 31 XII 1946 r. wynosiła 7 732 i lekarzy dentystów 1581, co dawało wskaźniki 3,2 lekarzy/10 tys. ludności i 0,7 lekarza dentysty/10 tys.; w 1938 r. wskaźniki te wynosiły odpowiednio: 3,7/10 tys. i 1,1/10 tys. Porównaj: *Rocznik Statystyczny 1938*, Warszawa 1938, s. 295 i *Rocznik Statystyczny 1947*, Warszawa 1947, s. 138. Obecnie wskaźniki te wynoszą dla lekarzy 32,0/10 tys. i lekarzy stomatologów 8,5/10 tys. i są to wskaźniki średnie w Europie; porównaj: *Opieka zdrowotna w liczbach 2002. Informator Statystyczny*, Warszawa 2002, s. 15.

⁶⁵ F. Plotrowski, *Towarzystwo Naukowe Lekarzy Wojska Polskiego w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i jego czasopismo „Lekarz Wojskowy”* [w:] *Dzieje polskiego naukowego czasopiśmiennictwa medycznego i farmaceutycznego*, Warszawa 1988, cz. II, s. 334–342.

⁶⁶ K. Brożek, *Lekarze na południowo-wschodnich ziemiach...*; Tenże, *Lekarze na północno-wschodnich ziemiach...*

⁶⁷ Odbyły się m.in. zjazdy: XV Zjazd Chirurgów Polskich w 1946 r. w Gdańsku, XIV Zjazd Towarzystwa Internistów Polskich w 1947 r. we Wrocławiu, VIII Polski Zjazd Przeciwgruźliczy we Wrocławiu w 1947 r., VII Zjazd Pediatrów Polskich w Warszawie w 1948 r. Porównaj: *Kronika* [w:] „W Służbie Zdrowia” Miesięcznik. Organ Naczelnej Izby Lekarskiej, Izby Okręgowych i Związku Zawodowego Pracowników Służby

Wznowiono wydawanie czasopism lekarskich. Reaktywowano krakowski „Przegląd Lekarski”. Ale niestety zlikwidowano poznańskie „Nowiny Lekarskie” (1889–1959) i „Śląską Gazetę Lekarską” (Katowice 1945–1948), która była kontynuacją przedwojennej „Gazety Lekarskiej Śląska Polskiego” Cieszyn (1936–1939). W 1946 r. powołano Główną Bibliotekę Lekarską w Warszawie i Lekarski Instytut Naukowo-Wydawniczy, przemianowany w 1949 r. na Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.

Zbliżał się okres przebudowy ochrony zdrowia zgodnie z założeniami realnego socjalizmu. Dotyczyło to również stowarzyszeń lekarskich. Ogólne towarzystwa lekarskie zostały zlikwidowane a w ich miejsce powołano Polskie Towarzystwo Lekarskie z oddziałami wojewódzkimi i kołami w powiatach⁶⁸. W miejsce licznych związków zawodowych lekarzy powołano w 1946 r., jeden o nazwie Związek Zawodowy Pracowników Służby Zdrowia, który miał się również zająć kształceniem podyplomowym⁶⁹. Zlikwidowano izby lekarskie. Powołano w 1951 r. Polską Akademię Nauk w miejsce Polskiej Akademii Umiejętności i Towarzystwa Naukowego Warszawskiego⁷⁰.

Po wojnie około 800 lekarzy pozostało na Zachodzie. W 1944 r. założyli w Londynie Związek Lekarzy Polskich w Imperium Brytyjskim, który w 1947 r. zrzeszał około 700 członków. Grupa lekarzy, która wyemigrowała do Stanów Zjednoczonych, została, niestety, nieżyczliwie przyjęta przez „starą” emigrację lekarzy, zorganizowaną w Polish Medical Society w Chicago. Odmówiono przyjęcia nowych członków, uzasadniając to statutem. Podobne stanowisko zajęło również Polskie Stowarzyszenie Lekarzy i Dentystów Polskich w Ameryce. Obydwa towarzystwa, o tradycjach sprzed I wojny światowej, skupiające Amerykanów polskiego pochodzenia przejawiały niechęć wobec tzw. D.P. (Displaced Persons), popularnie zwanych dipisami. Nazywano tak tych, którzy ze względów politycznych nie wrócili do ojczyzny. W tej sytuacji „nowa” emigracja lekarzy w 1946 r. zorganizowała się w Chicago w Związek Lekarzy Polskich (Polish Medical Alliance) skupiający w 1953 r. 63 lekarzy⁷¹. Organizatorem

Zdrowia, Warszawa 1946 r. 1 – 1949 r. 3 oraz „Dziennik Zdrowia” Organ Urzędowy Ministerstwa Zdrowia, 1945 r. 1 – 1947 r. 3.

⁶⁸ T. Brzeziński, *Polskie Towarzystwo Lekarskie. 1951–2001*, Warszawa 2001.

⁶⁹ T.M. Strzelecki, *Działalność Związku Zawodowego Pracowników Służby Zdrowia w latach 1946–1961*, Warszawa 1962.

⁷⁰ J. Dybiec, *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952*, Kraków 1993.

⁷¹ K. Brożek, *Polonijne towarzystwa medyczne...*

i wieloletnim prezesem towarzystwa był Aleksander Rytel (1896–1984) zasłużony w budowaniu integracji lekarzy polonijnych z lekarzami w kraju⁷².

Działający obok społecznego instytucjonalny nurt kształcenia podyplomowego w Polsce rozpoczął się w początku XX w., ale mógł się rozwinąć dopiero wraz z odbudową państwa polskiego po I wojnie światowej i doczekał się w końcu lat trzydziestych koncepcji organizacyjnych. Został zorganizowany dopiero po II wojnie światowej w formie obecnego Centrum Medycznego Kształcenia Podyplomowego w Warszawie.

Polscy lekarze w okresie niewoli narodowej korzystali z doksztalcania organizowanego przez państwa zaborcze. Niemcy stworzyły jako pierwsze instytucję zajmującą się kształceniem lekarzy-praktyków. Był to Instytut im. Cesarzowej Fryderyki w Berlinie. Polscy lekarze z zaboru pruskiego mogli uczestniczyć również w kursach uzupełniających, organizowanych przez wydziały lekarskie uniwersytetów we Wrocławiu, Berlinie, Królewcu, Monachium i innych. W Poznaniu istniał niemiecki Związek ku dalszemu kształceniu się, który organizował kursy w Instytucie Higienicznym w Poznaniu i w poznańskich szpitalach. Kursy te były ogłaszane w poznańskich „Nowinach Lekarskich”⁷³. W Rosji uzupełniającym kształceniem lekarzy praktyków zajmował się specjalnie do tego celu powołany Instytut im. Wielkiej Księżnej Heleny Pawłowny w Petersburgu. Kursy wakacyjne odbywały się również w Wiedniu na wydziale lekarskim tamtejszego uniwersytetu⁷⁴.

Pod koniec XIX w. w polskiej prasie medycznej rozpoczęła się dyskusja na temat potrzeby zorganizowania systemu kursów praktycznych dla polskich lekarzy. „Czasopismo Lekarskie” w 1899 r. opublikowało artykuł pt. *W sprawie kursów dla lekarzy*. Jego autor pisał o niedostatecznym przygotowaniu uniwersyteckim do pracy w zawodzie. Tylko nieliczni lekarze po ukończeniu studiów mieli możliwość uzupełniania swego wykształcenia w szpitalach. W związku

Ryc. 7. Aleksander Rytel

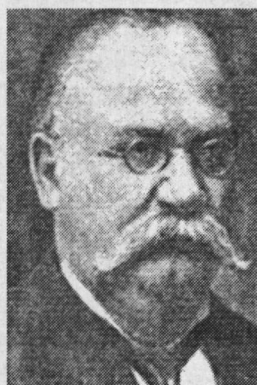
⁷² S.M. Brzozowski, *Rytel Aleksander* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław 1991–1992, t. 33, s. 574–575.

⁷³ np. *Kursa bezpłatne dopełniające dla lekarzy w Poznaniu dotyczące gruźlicy*, „Nowiny Lekarskie” 1901, r. 13, z. 2, s. 139.

⁷⁴ W. Chodźko, *Organizacja doksztalcania lekarzy w Polsce*, „Medycyna” 1937, r. 11, nr 24, s. 857.

z tym proponował: „Ordynatorzy szpitalni, a członkowie Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego, powinnyby przez organy tegoż Towarzystwa zwrócić się o pozwolenie utworzenia kursów dla lekarzy [...] Wszak w Cesarstwie wykłady dla lekarzy są organizowane zupełnie niezależnie od instytucji uniwersyteckich, a więc nie byłoby urządzenie podobne czemś wyjątkowem”⁷⁵. Na łamach „Krytyki Lekarskiej” wypowiedział się na ten temat Stanisław Kopczyński (1873–1933), który pisał: „...dopóki projekt kursów systematycznych dla lekarzy przez władze odnośne nie będzie zatwierdzony, lekarze prowincjonalni, uświadamiając sobie należycie, że dla godnego i odpowiedniego spełnienia obowiązków zawodowych nieodzownem jest możliwe zapelnienie wszelkich luk i braków w wykształceniu specjalnem, powinni choć na kilka tygodni przyjeżdżać na studia do Warszawy. Pracując na tym lub owym oddziale szpitalnym, uczęszczając do tego lub owego ambulatorium, lekarz taki skorzystać może więcej, niż wyjeżdżając na jakiś „Feriencurs” zagraniczny. Z czasem, o ile liczba chętnych się zwiększy, będzie można pomyśleć o zorganizowaniu czegoś stałszego i trwalszego”⁷⁶.

Staże podyplomowe i kursy w szpitalach od lat osiemdziesiątych XIX w. odbywały się w Warszawie nieoficjalnie. Pisze o tym Alfred Sokołowski (1849–1924), pionier polskiej fizjatrii w swoich pamiętnikach. Pod koniec 1880 r. Sokołowski podjął pracę w Warszawie w Szpitalu św. Ducha. Przez 30 lat był ordynatorem oddziału wewnętrznego męskiego, specjalizującego się w chorobach płuc i kierował ambulatorium laryngologicznym. Prowadził wykłady z demonstracjami chorych dla studentów IV i V roku i dla młodszych lekarzy, uzupełniając braki w ich wykształceniu zawinione przez zru-

Ryc. 8. Alfred Sokołowski

syfikowany warszawski uniwersytet. Wykłady miały charakter zakonspirowany i trwały do 1905 r. Dotyczyły fizjatrii i laryngologii. Idea dydaktyki w warunkach oddziałów szpital-

⁷⁵ A. Z., *W sprawie kursów dla lekarzy*, „Czasopismo Lekarskie” 1899, r. 1, nr 5, s. 209; Wcześniej w prasie lekarskiej pojawiły się głosy o potrzebie kursów: K. Dobrski, *List do redakcji [w sprawie kursów dla lekarzy]*, „Gazeta Lekarska” 1881, r. 16, nr 6, s. 120; *List lekarza z prowincji [w sprawie doksztalcania lekarzy]*, „Przegląd Lekarski” 1884, r. 23, nr 7, s. 107.

⁷⁶ S. Kopczyński, *W sprawie kursów praktycznych dla lekarzy*, „Krytyka Lekarska” 1899, r. 3, nr 8, s. 250–252; A.Z., *W sprawie kursów praktycznych dla lekarzy. Odpowiedź koledze St. Kopczyńskiemu*, „Czasopismo Lekarskie” 1899, t. 1, nr 9, s. 373–374.

nych pochodziła od prof. Wiktora Szokalskiego (1811–1891) okulisty, uczestnika powstania listopadowego. Sokołowski wspominał: „Szokalski, którego poznałem bliżej wkrótce po osiedleniu się w Warszawie i przed którym utyskiwałem nad smutnym podówczas stanem nauki lekarskiej w kraju naszym i małym wykształceniu uczącej się młodzieży w porównaniu z zachodem, odrzekł mi stanowczo:

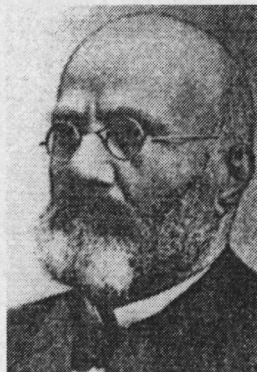
– »Do was młodych i odczuwających smutny stan kraju należy zająć się młodzieżą, kształcić ją nie tylko fachowo, uczyć myśleć po polsku i krzepić w niej ducha narodowego«.

– A jak to uczynić? – wyrzekłem nieśmiało.

– »Rób jak ja. Jesteś w szpitalu, gdzie funkcjonują fatalne rządowe kliniki, zbieraj gromadki chociażby najmniejsze i ucz je. Pamiętaj, że ucząc innych i sam się uczyć będziesz. Czyń to bezzwłocznie, nie pytaj nikogo o pozwolenie, bo w rządzie tutejszym ten tylko czego szlachetniejszego dokonać może, kto nie pyta o pozwolenie«.

[...] Zacząłem powoli gromadzić i uczyć młodzież, po cichu, bez chęci jakiegokolwiek nagrody, a młodzież odczuła moje zamiary, gromadziła się chętnie. Ciągnęło się to długie lata z rządu. Nikt jakoby nie wiedział o tem, a te kursy moje prywatne stały się niejako uzupełnieniem programu rządowych wykładów. [...] Mój przykład zachęcił innych. W kilka lat rozpoczęli podobne zajęcia Matlakowski, Dunin, Krajewski, Rejchman, Jakowski i wielu jeszcze kolegów. Utworzyło się więc powoli pozornie przypadkowo i chaotycznie ułożone nauczanie lekarskie polskiej młodzieży uniwersyteckiej”⁷⁷.

Organizację kursów dokształcających podjęto w zaborze austriackim, bo tylko tutaj, gdzie zaborca był bardziej tolerancyjny wobec polskich potrzeb, można było tego typu szkolenie oficjalnie zorganizować. Inicjatorem kursów wakacyjnych dla lekarzy był Henryk Jordan (1842–1907) profesor ginekolog i położnik z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Łódzkie „Czasopismo Lekarskie” w 1900 r. odnotowało: „Zbyt późno zawiadomieni nie mogliśmy podać szczegółów dotyczących „Kursu dla lekarzy”, jaki odbywa się w r.b. w Krakowie. Tej dawno pożądaney organizacji przy polskim uniwersytecie

Ryc. 9. Henryk Jordan

⁷⁷ K. Brożek, *Alfred Sokołowski – pionier polskiej fizjatrii i laryngologii*, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” 2000, t. 136, nr 4, s. 65–66.

Ryc. 10. Stanisław
Ciechanowski

życzymy z całego serca powodzenia!”⁷⁸. Uczestnik trzeciego kursu w 1902 r. dr Jan Dehnel (1861–zm. po 1931) z Będzina pisał: „Uniwersytet Krakowski [...] utworzył kursy wakacyjne dla lekarzy. Już dwa razy kursy wakacyjne dla lekarzy były urządzone przez asystentów Wszechnicy Jagiellońskiej, kursy te jednak były nie-liczne i niezupełnie udawały się [...]”. W kursie w 1902 r. uczestniczyło 40 lekarzy: 28 z Galicji, 1 z Bułgarii i 11 z zaboru rosyjskiego. Wykładowcami na kursie było 16 profesorów UJ⁷⁹. Kolejny kurs odbył się w 1903 r. Utworzono wtedy w Krakowie Biuro Informacyjne Kursów Wakacyjnych, które prowadził Stanisław Ciechanowski (1869–1945), anatomopatolog, prof. UJ. Kurs w 1903 r. zgromadził dwudziestu uczestników, w tym tylko dwóch z Galicji, a reszta przybyła z Królestwa Polskiego, a nawet kilku z Syberii i Kaukazu. A więc największe zapotrzebowanie na kształcenie się przejawiali lekarze z zaboru rosyjskiego⁸⁰. Również Wydział Lekarski Uniwersytetu we Lwowie organizował coroczne wakacyjne trzytygodniowe kursy uzupełniające. We Lwowie koordynatorem kursów był prof. Władysław Szymonowicz (1869–1939), histolog⁸¹. Kursy w Krakowie i Lwowie były odpłatne i prowadzone były przez profesorów oraz docentów. Trwały trzy tygodnie.

Kalendarz kursów polskich i obcych, jak i zjazdów lekarskich, polskich i za granicą, był ogłaszany w polskich czasopismach⁸². Kursy dla lekarzy, podobnie jak czasopisma i zjazdy towarzystw lekarskich

Ryc. 11. Władysław
Szymonowicz

⁷⁸ Kronika, „Czasopismo Lekarskie” 1900, t. 2, nr 12, s. 481.

⁷⁹ J. Dehnel, *Sprawozdanie z kursów wakacyjnych dla lekarzy w roku 1902 w Krakowie*, „Medycyna” 1902, t. 30, nr 51, s. 1079–1081, nr 52, s. 1098–1100.

⁸⁰ Np. *Program kursów dla lekarzy [...] w Krakowie*, „Czasopismo Lekarskie” 1902, t. 3, nr 5, s. 243–244; *Kursa dla lekarzy na Wydziale Lekarskim w Krakowie*, Tamże, 1907, r. 9, nr 11, s. 378–379.

⁸¹ Np. *Program kursów dla lekarzy na Wydziale Lekarskim we Lwowie*, Tamże, 1902, t. 3, s. 482; *Program kursów dla lekarzy na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu we Lwowie w roku 1908*, Tamże, 1908, t. 10, nr 11, s. 407–409.

⁸² Np. *Skorowidz zebrań lekarskich w r. 1902. Skorowidz kursów uzupełniających dla lekarzy w roku bieżącym: Warszawa, Kraków, Włóów, Berlin, Wrocław, Drezno, Hamburg*, „Nowiny Lekarskie” 1902, r. 13, z. 5, s. 354–357.

w okresie niewoli narodowej były pomostem integrującym polskie środowisko lekarskie rozdzielone granicami trzech zaborów.

Do wybuchu I wojny światowej na łamach prasy lekarskiej odbywała się dyskusja o potrzebie szpitalnych staży podyplomowych i kursów⁸³. Dyskusję tę kontynuowano na I w 1911 r. w Łodzi i na II w 1914 w Lublinie Zjazdach Lekarzy Prowincjonalnych Królestwa Polskiego. Na I Zjeździe Bronisław Sawicki (1860–1931), chirurg z Warszawy w referacie: *W sprawie kształcenia lekarzy u nas*, podnosił m.in. sprawę staży podyplomowych, nadmienając, że w Niemczech obowiązywał roczny staż szpitalny. Lekarze z zaboru rosyjskiego uczestniczyli wówczas w kursach wakacyjnych w Niemczech, Petersburgu, Krakowie i Lwowie. Kursów takich nie organizował wydział lekarski Uniwersytetu w Warszawie. Autor tak ocenił działalność w tej dziedzinie towarzystw lekarskich: „Tak ważny czynnik w rozwoju medycyny praktycznej jak towarzystwa lekarskie, u nas, zwłaszcza na prowincyi mało przedstawiają żywotności”. Postulował by kontynuować kursy w Krakowie i Lwowie oraz staże szpitalne⁸⁴. Na II Zjeździe Marek Arnsztajn (1855–1930) na podstawie badań ankietowych, które objęły 61 lekarzy przedstawił stan wiedzy i umiejętności respondentów. Postulował aby rozszerzyć działalność towarzystw prowincjonalnych w zakresie medycyny praktycznej, wprowadzić jednoroczny, obowiązkowy staż szpitalny po studiach oraz wymóg ukończenia co trzy lata przez każdego lekarza kursu wakacyjnego, a także założyć towarzystwo samokształcenia lekarzy, które zajęłoby się organizacją rocznych praktyk szpitalnych po studiach, pozyskiwaniem stypendiów, organizacją kursów wakacyjnych i stworzyć pismo dla potrzeb samokształcenia⁸⁵.

W latach pierwszej wojny światowej miały miejsce pierwsze kursy zorganizowane przez tworzącą się polską ochronę zdrowia w Warszawie. Były to kursy z zakresu medycyny społecznej dla kandydatów na stanowiska lekarzy powiatowych na terenie ówczesnej

⁸³ Np. N. Czarnocki, *W sprawie podniesienia poziomu medycyny prowincjonalnej (głos dyskusyjny)*, „Gazeta Lekarska” 1914, r. 49, nr 35, s. 965–970; A. Huszcza, *W sprawie kursów dla lekarzy*, „Przegląd Lekarski” 1909, r. 48, nr 14, s. 223–224; J. Jaworski, *Wykonawstwo lekarskie a zarobkowanie*, „Gazeta Lekarska” 1911, r. 44, nr 27, s. 748–751; W. Sterling, *Niewyzyskany przywilej*, „Krytyka Lekarska” 1904, r. 8, nr 1, s. 8–10.

⁸⁴ Br. Sawicki, *W sprawie kształcenia lekarzy u nas*, „Gazeta Lekarska” 1911, r. 46, nr 22, s. 593–609.

⁸⁵ M. Arnsztajn, *Braki w wykształceniu lekarzy prowincjonalnych Królestwa Polskiego i środki zaradzenia złemu*, [w:] *Pamiętnik II-go Zjazdu Lekarzy Prowincjonalnych w dniach 31 maja i 1 czerwca 1914 roku w Lublinie*, Lublin 1914, s. 66–76.

okupacji niemieckiej i austriackiej Królestwa Polskiego. Trzeba było przygotować kadry dla publicznej służby zdrowia. W 1917 r. odbył się pierwszy Kurs Przygotowawczy dla Lekarzy Powiatowych Królestwa Polskiego⁸⁶. Po odzyskaniu niepodległości kursy takie odbyły się także w Poznaniu w 1921 r. dla lekarzy Górnego Śląska, który to region dopiero w 1922 r. poprzez trzy powstania śląskie powrócił do Macierzy. Odbyły się one w Instytucie Higienicznym w Poznaniu (porównaj aneks 2)⁸⁷.

W latach międzywojennych kontynuowano kształcenie podyplomowe w zakresie zdrowia publicznego, medycyny ogólnej i specjalistycznej. W ramach budowy instytucji państwowych powołano w 1918 r. Państwowy Zakład Epidemiologiczny w Warszawie, przekształcony w 1923 r. w Państwowy Zakład Higieny (PZH). W 1924 r. przy PZH rozpoczęła działalność Państwowa Szkoła Higieny⁸⁸.

Prowadzono w niej systematyczne kształcenie podyplomowe dla lekarzy publicznej służby zdrowia, na którą składały się pionierzy: samorządowy i państwowy. Dyrektorem Szkoły od 1926 r. był dr Witold Chodźko (1875–1954), były Minister Zdrowia Publicznego. Kursy organizowane przez Szkołę dotyczyły chorób społecznych i organizacji ochrony zdrowia. Były bezpłatne, a inicjował je i finansował Departament Służby Zdrowia Ministerstwa Opieki Społecznej. Zwraca uwagę duża liczba kursów dla lekarzy ośrodków zdrowia. W 1939 r. było w Polsce 644 ośrodków zdrowia. Na pełnoprofilowy ośrodek zdrowia składały się poradnie: ogólna, dla dziecka, dla matki, przeciwgruźlicza, przeciwjaglicza, przeciwweneryczna, przeciwalkoholowa, dentystryczna, eugeniczna, sportowa, szkolna. Nieliczne ośrodki miały pełny profil poradni. Większość poradni prowadzili kierownicy ośrodków. Do 1939 r. Państwowa Szkoła Higieny przeprowadziła 11 kursów 4-tygodniowych dla ponad 300 lekarzy-kierowników ośrodków zdrowia z zakresu organizacji i działalności ośrodka zdrowia, 12 kursów z zakresu trachomatologii i okulistyki społecznej przygotowujących do walki z jaglicą, kilkanaście kursów 1-tygodniowych na temat alkoholizmu i jego zwalczania. Szkoła organizowała kursy dla lekarzy szkolnych, wspólnie z resortem oświa-

⁸⁶ W. Chodźko, *Organizacja dokształcania lekarzy w Polsce*, odbliska z „Medycyna” 1937, r. 11, nr 24, s. 5.

⁸⁷ K. Brożek, *Polska służba medyczna w powstaniach siakich i plebiscycie 1918–1922*, Katowice 1973, s. 72.

⁸⁸ K. Brożek, *Z historii kształcenia lekarzy w II Rzeczypospolitej*, „Gazeta Lekarska” 1992, r. 3, nr 4, s. 17, nr 5, s. 17; A. Kordek, *Dokształcanie podyplomowe lekarzy w Polsce w okresie międzywojennym (1918–1939)*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 2001, t. 64, z. 4, s. 265–271.

ty, dla lekarzy naczelnych i domowych ubezpieczalni społecznych (do 1933 r. kas chorych), wspólnie z Zakładem Ubezpieczeń Społecznych. Dla potrzeb państwowej służby zdrowia odbyło się w Szkole 12 kursów dla kandydatów na lekarzy powiatowych, które ukończyło 293 lekarzy; kursy te trwały po 6 miesięcy. Do 1937 r. w Państwowej Szkole Higieny odbyło się 145 kursów z zakresu zdrowia publicznego a liczba słuchaczy wynosiła 7551, w tym 2230 lekarzy. W ostatnich latach przed wojną w Państwowej Szkole Higieny planowano zwiększyć liczbę kursów dla lekarzy szkolnych, domowych Ubezpieczalni Społecznych i zorganizować kursy dla lekarzy fabrycznych i kolejowych. Zwiększone zadania miały być zrealizowane przez decentralizację kursów. Poza Warszawą kursy miały odbywać się w Filialach PZH w Krakowie, Lwowie, Lublinie, Łodzi, Poznaniu, Toruniu, Gdyni, Wilnie, Lucku, Stanisławowie i Katowicach⁸⁹.

Od 1937 r. z inicjatywy Ministerstwa Opieki Społecznej i Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, Wydziały Lekarskie Uniwersytetów podjęły się organizowania corocznych kursów 4-tygodniowych z zakresu medycyny społecznej. Był to efekt postulatu XV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie w 1937 r. Na Zjeździe tym stwierdzono: „Faktem jest, że nie mamy dotychczas kadr lekarskich, przygotowanych należycie do pracy w dziedzinie medycyny społecznej [...]. Niezależnie od przygotowywanych planów reformy studiów lekarskich w której nauczanie medycyny społecznej ma być w szerokim zakresie uwzględnione, trzeba już teraz, dla spełnienia doraźnych potrzeb, zaznaczyć w wykładach uniwersyteckich stale i konsekwentnie punkt widzenia medycyny społecznej we wszystkich naukach lekarskich, mających związek z medycyna społeczną. Dalszym etapem tej pracy przygotowawczej powinno być utworzenie w uniwersytecie katedr względnie lektoratów medycyny społecznej”⁹⁰.

W dziedzinie medycyny praktycznej kursy dla lekarzy organizowały wydziały lekarskie pięciu polskich uniwersytetów: Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Uniwersytetu Jagiellońskiego,

⁸⁹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Zespół Ministerstwo Opieki Społecznej. Departament Służby Zdrowia, teczki nr 547-567 dotyczące kursów; W. Chodźko, *Program i zakres nauczania w Państwowej Szkole Higieny w Warszawie*, „Medycyna Doświadczalna i Społeczna” 1926, t. 6r nr 1-2, s. 1-10; Tenże, *Organizacja Doksztalcania lekarzy w Polsce*. Odbitka z: „Medycyna” 1937, 24 ss; Wl. Szenajch, *W sprawie kursów doksztalcających dla lekarzy*, Warszawa 1932. Odbitka z „Lekarza Polskiego”. 18 ss.

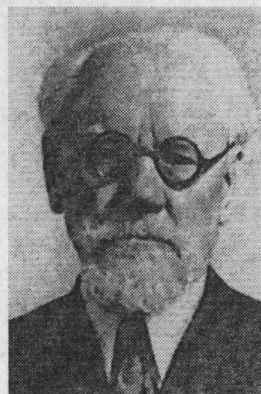
⁹⁰ K. Baranowicz, *Początki kształcenia lekarzy w dziedzinie medycyny społecznej w Polsce. Program kursu z 1937 roku*, „Zdrowie Publiczne” 1979, t. 90, z. 5, s. 323-327; J. Danielski, *Szkolenie lekarzy w zakresie higieny społecznej i administracji sanitarnej*, „Zdrowie Publiczne” 1937, r. 52, nr 7, s. 630-643.

Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, Uniwersytetu Poznańskiego i Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Poza wymienionymi organizatorami kursów były też towarzystwa społeczno-higieniczne jak: Polskie Towarzystwo Eugeniczne, Polski Komitet Opieki nad Dzieckiem, Polski Związek Przeciwgruźliczy, Polski Komitet do Zwalczenia Raka, Polskie Towarzystwo Walki z Alkoholizmem „Trzeźwość”, Polski Czerwony Krzyż i inne oraz towarzystwa specjalistyczne, izby lekarskie, kasy chorych a od 1933 r. ubezpieczalnie społeczne.

Ryc. 12 Antoni
Leśniowski

Szczególną aktywnością odznaczał się Wydział Lekarski Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Organizacją zajmowała się kilkusobowa Komisja Wydziałowa, której do 1928 r. przewodniczył inicjator tych kursów prof. Antoni Leśniowski (1867–1940) chirurg. Przez następne trzy lata koordynatorem był prof. Witold Orłowski (1874–1966) internista a w 1931 r. przewodniczącym Komisji został Władysław Szenajch (1879–1964) pediatra, prezes Izby lekarskiej Warszawsko-Białostockiej i wiceprezes Naczelnej Izby Lekarskiej w Warszawie. Komisja organizowała coroczne kursy kilkutygodniowe dla lekarzy-praktyków. Obejmowały one wszystkie działy medycyny praktycznej z uwzględnieniem najnowszych postępów medycyny. Podobne kursy, ale z mniejszą częstotliwością organizowały inne wydziały lekarskie polskich uniwersytetów. W związku z tym pojawił się problem koordynacji, ponieważ zbliżone terminy kursów na różnych uniwersytetach zmniejszały frekwencję na kursach⁹¹. Na przykład w Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Stefana Batorego uruchomiono w 1927 r. kursy dla lekarzy ogólnych. Były to dwutygodniowe tzw. kursy uzupełniające, prowadzone przez profesorów

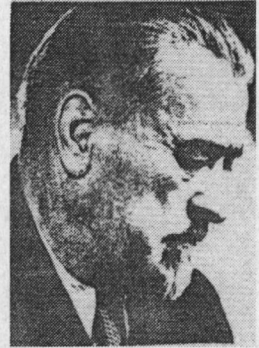
Ryc. 13. Witold
Orłowski

⁹¹ Kurs dokształcający dla lekarzy przy Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego od dnia 14 II 1929 do dnia 23 III 1929 włącznie, Warszawa 1929 [program kursu].

Ryc. 14. Aleksander Januszkiewicz

wydziału. Pierwsze z nich zorganizował prof. Aleksander Januszkiewicz (1872–1955), internista. W 1928 r. w kursie uczestniczyło 65 lekarzy z województw: wileńskiego, nowogródzkiego i białostockiego. Kierownikiem trzeciego kursu w 1931 r. był prof. Kornel Michejda (1887–1960) chirurg. Wykładało wówczas 16 profesorów, 6 docentów i 1 adiunkt. W 1936 r. i 1937 r. nie odbyły się z powodu małej liczby zgłoszeń, co tłumaczono trudną sytuacją materialną lekarzy, dla których dziesięciodniowe oderwanie od pracy oznaczało dużą stratę materialną (opłata za kurs wynosiła 10 zł). Natomiast w latach 1937 i 1938 odbyły się

Ryc. 15. Kornel Michejda

dwa kursy z zakresu medycyny społecznej, pierwszy z 143 uczestnikami i drugi z 24, które trwały 3 tygodnie. Zorganizowano je przy finansowym wsparciu Departamentu Ubezpieczeń Społecznych Ministerstwa Opieki Społecznej. Wydział Lekarski USB organizował także szkolenia dla lekarzy specjalistów, które odbywały się w poszczególnych klinikach⁹².

Omówiono szerzej kursy organizowane przez Państwową Szkołę Higieny i wydziały lekarskie, natomiast kursy organizowane przez inne instytucje artykuł przedstawia przykładowo. Do 1938 r. Sekcja Społeczna Warszawskiego Towarzystwa Ginekologicznego zorganizowała na przykład trzy kursy dwumiesięczne z zakresu położnictwa i ginekologii dla lekarzy ogólnych. Polski Związek Przeciwgruźliczy wspólnie z Wydziałem Lekarskim Uniwersytetu w Warszawie i Departamentem Zdrowia Ministerstwa Opieki Społecznej do 1939 r. zorganizował czternaście kursów na temat gruźlicy i jej zwalczania. Były to kursy 7-tygodniowe bezpłatne, a uczestnicy otrzymywali stypendium w wysokości 300 zł., pod warunkiem podjęcia pracy na dwa lata w pionie przeciwgruźliczym. Podobne kursy były organizowane we Lwowie i Krakowie przy współudziale tamtejszych wydziałów lekarskich. Również Polski Związek Przeciwgruźliczy wspólnie z Wydziałem Lekarskim Uniwersytetu w Warszawie i De-

⁹² K. Brożek, *Wydział Lekarski Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, „*Annales Academiae Medicae Silesiensis*” 1999, vol. 38–39, s. 121.

partamentem Zdrowia Ministerstwa Opieki Społecznej do 1939 r. zorganizował osiem bezpłatnych kursów z zakresu stosowania odmy leczniczej. Zwraca uwagę spora liczba szkoleń dotyczących gruźlicy, co wynikało stąd, że umieralność z powodu gruźlicy zajmowała pierwsze miejsce w strukturze zgonów. Interesującą formą były lekarskie kursy wakacyjne w Ciechocinku i Krynicy. Pierwszy w Ciechocinku zorganizowano w 1928 r. a XII zaplanowany we wrześniu 1939 r. nie odbył się. Po każdym z kilkudniowych kursów, w których uczestniczyło po kilkuset lekarzy, (w sumie 2,5 tys.) wydawano publikację z materiałami szkoleniowymi. Inicjatywa kursów pochodziła od Stowarzyszenia Lekarzy Zdrojowych w Ciechocinku a celem jej było zaznajomienie lekarzy z zagadnieniami medycyny społecznej oraz balneologii. Po dwóch latach doświadczeń kursy przeznaczono dla lekarzy praktyków. Zapraszano na nie profesorów z wykładami na temat postępów w różnych dziedzinach medycyny⁹³. Podobne kursy o charakterze zjazdów, organizowane przez Stowarzyszenie Lekarzy odbywały się w Krynicy. Poświęcone były lecznictwu uzdrowiskowemu i medycynie ogólnej. W 1937 r. odbył się VI Zjazd Lekarzy w Krynicy⁹⁴.

Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego oraz Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie ogłaszały coroczne 12-dniowe kursy dla lekarzy sportowych. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego ogłaszało co dwa lata dwutygodniowe kursy dla lekarzy szkolnych na temat fizjopatologii wieku dziecięcego⁹⁵. W ostatnich latach przed wojną Instytut Radowy im. Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie przy

⁹³ *Pamiętnik I Kursu dokształcającego dla lekarzy. 1928, Ciechocinek-Zdrój*, Włocławek 1928; *Pamiętnik II Kursu Dokształcającego dla lekarzy 1929* [w Ciechocinku], Poznań 1929; *Pamiętnik III Kursu Dokształcającego dla lekarzy w Ciechocinku 1930*, Poznań 1931; *Pamiętnik IV Kursu Dokształcającego dla lekarzy w Ciechocinku*, Poznań 1932; *Pamiętnik V Lekarskiego Kursu Wakacyjnego 1932*, Warszawa 1933; *Pamiętnik VI Lekarskiego Kursu Wakacyjnego 1933*, Warszawa 1934; *Pamiętnik VII Lekarskiego Kursu Wakacyjnego 1934*, Warszawa 1935; *Pamiętnik VIII Lekarskiego Kursu Wakacyjnego 1936*, Warszawa 1936; A. Huszcza, *Z IX-go lekarskiego kursu wakacyjnego w Ciechocinku*, „Nowiny Społeczno-Lekarskie” 1936, r. 10, nr 19, s. 286–288; *Pamiętnik X Lekarskiego Kursu Wakacyjnego wraz ze Zjazdem Polskiego Towarzystwa Zwalczania Gośćca, 1937*, Warszawa 1938; *Pamiętnik XI Lekarskiego Kursu Wakacyjnego wraz z Dniem Pediatricznym Polskiego Towarzystwa Pediatricznego w 1938*, Warszawa 1939; Rudzki P., *Dziesięciolecie Lekarskich Kursów Wakacyjnych w Ciechocinku-Cieplicy 1928–1937*, [w:] *Pamiętnik X Lekarskiego...* s. XXIX–LXXVIII [Ze spisem odczytów 117 pozycji].

⁹⁴ *Pamiętnik III Zjazdu Lekarzy w Krynicy. 1930*, Poznań 1930; *Pamiętnik VI Zjazdu Lekarzy w Krynicy 9–11 stycznia 1937*, Krynica 1937.

⁹⁵ Cz. Wroczyński, *Dokształcanie lekarzy*, „Lekarz Polski” 1939, r. 16, nr 5, s. 106.

współdziałale Wydziału Lekarskiego w Warszawie i z pomocą Fundacji im. Jakuba hr. Potockiego organizował corocznie 2-tygodniowe kursy z zakresu leczenia nowotworów. W 1938 r. Instytut Badań Lekarskich Lotnictwa zorganizował 2-tygodniowy kurs dla lekarzy poradni sportowych prowadzących badania kandydatów do lotnictwa turystycznego, szybownictwa i do skoków spadochronowych. W 1939 r. odbył się w Państwowej Szkole Higieny 2-tygodniowy kurs z zakresu poradnictwa przedślubnego zorganizowany przez Polskie Towarzystwo Eugeniczne. W kwietniu 1939 r. odbył się 3-dniowy kurs przetaczania krwi w Instytucie Przetaczania Krwi przy Szpitalu PCK w Warszawie. Do 1939 r. odbyło się sześć kursów 2-tygodniowych z teorii i praktyki radiologii lekarskiej prowadzonych przez Polskie Towarzystwo Radiologiczne i Fizjoterapeutyczne⁹⁶. Polski Związek Przeciwweneryczny organizował kursy dla lekarzy z zakresu leczenia rzeżączki. Kursy z medycyny i higieny tropikalnej organizował Naukowy Instytut Emigracyjny i Kolonialny. Dwutygodniowy, IV kurs dokształcający z dziedziny chorób układu krążenia, zorganizowany przez M. Semerau-Siemianowskiego (1885–1953), profesora Uniwersytetu w Warszawie, pioniera kardiologii polskiej miał się odbyć od 9–19 X 1939 r.⁹⁷

W latach międzywojennych uregulowano też problem stażu poddyplomowego. Obowiązkowe odbycie jednego roku praktyki szpitalnej przez absolwenta wydziału lekarskiego wprowadzono Ustawą w przedmiocie wykonywania praktyki lekarskiej w Państwie Polskim z dnia 2 XII 1921 r. (D.U.RP, nr 15, poz. 762), ale rozporządzenie wykonawcze Ministra Spraw Wewnętrznych ukazało się dopiero 27 VII 1929 r. (Dz.U. RP, nr 62, poz. 484). Uzupełnieniem tych aktów było Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 IX 1932 r. o wykonywaniu praktyki lekarskiej (Dz.U.RP, nr 81, poz. 712). Wykaz szpitali uznanych za nadające się do odbywania w nich jednorocznej praktyki szpitalnej, podał Okólnik nr 68/37 Ministerstwa Opieki Społecznej z dnia 20 XII 1937 r. (Dz.U. M.O.S. nr 25, poz. 344). Praktykę szpitalną odbywano w oddziałach wewnętrznym, chirurgicznym i położniczym. Była wymagana do otrzymania prawa wykonywania zawodu⁹⁸.

⁹⁶ VI kurs teorii i praktyki z dziedziny radiologii lekarskiej urządzony przez Polskie Lekarskie Towarzystwo Radiologiczne i Fizjoterapeutyczne w czasie od dnia 30 I 1938–18 II 1939 [b. m. 1939].

⁹⁷ Kurs z dziedziny chorób układu krążenia, „Dziennik Urzędowy Izby Lekarskiej” Warszawa 1939, r. 10, nr 7, s. 309–310.

⁹⁸ J. Bujalski, *Szkolenie stażystów*, „Lekarz Polski” 1939, r. 15, s. 33; A. Kordek, *Dokształcanie poddyplomowe lekarzy w Polsce w okresie międzywojennym (1918–1939)*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 2001, t. 64, z. 4, s. 265–271.

Zwrócono również uwagę na potrzebę kształcenia podyplomowego lekarzy fabrycznych i wiejskich. Postulat dotyczący lekarzy fabrycznych pochodził z I Konferencji Lekarzy Fabrycznych zorganizowanej w 1935 r. przez Instytut Spraw Społecznych. Powtórzono go na X Zjeździe Higienistów Polskich w Katowicach również w 1935 r. Był to pierwszy w Polsce zjazd poświęcony higienie i medycynie pracy. Pierwszy kurs miał się odbyć w dniach 11 IX - 7 X 1939 r. w Państwowej Szkole Higieny w Warszawie. Zrealizowano go dopiero po II wojnie światowej w grudniu 1945 r. w Katowicach⁹⁹.

Problemowi lekarzy wiejskich poświęcono w 1937 r. w publikacji *W walce o zdrowie wsi polskiej* rozdział p.t. *Przygotowanie personelu lekarskiego do pracy na wsi*. Dyskusja na ten temat odbyła się również w prasie lekarskiej¹⁰⁰. Dnia 21 III 1939 r. ukazało się Rozporządzenie Ministra Opieki Społecznej o obowiązkowym wykonywaniu praktyki lekarskiej w gminach wiejskich i niektórych miastach. (Dz.U.RP z 18 IV 1939 r. nr 35, poz. 224). Rozporządzeniem administracyjnym miano uregulować brak lekarzy na wsi.

Dla kształcenia podyplomowego lekarzy wojskowych wybrano jako szpitale szkolące lekarzy wojskowych Szpital Ujazdowski, będący szpitalem szkolnym Centrum Wyszkożenia Sanitarnego oraz Centrum Badań Lotniczo-Lekarskich w Warszawie. Szkolenia odbywały się również m.in. w Instytucie Przeciwwgazowym, Wojskowym Sanatorium w Otwocku, Szpitalach Okręgowych w Warszawie, Krakowie, Lwowie i Toruniu. Przeprowadzano też szkolenia okrętowe i morskie¹⁰¹.

Kalendarz kursów ogłaszany był w polskich czasopismach, zwłaszcza o zasięgu ogólnopolskim jak: organ izb lekarskich „Dziennik Urzędowy Izb Lekarskich” 1930–1939) i organ Związku Lekarzy Państwa Polskiego „Nowiny Społeczno-Lekarskie” od 1939 r. pt. „Życie Lekarskie” (1927–1939). W latach międzywojennych większość kursów organizowano dla lekarzy praktyków, czyli lekarzy ośrodków zdrowia i lekarzy domowych Ubezpieczalni Społecznych oraz lekarzy prywatnie praktykujących. Sporo z wymienionych kursów pozostawiło po sobie ślad w postaci pamiętników, stanowią-

⁹⁹ K. Brożek, *Pionierzy medycyny pracy w regionie śląsko-dąbrowskim*, [w:] *Pamiętnik III Krajowego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Medycyny Pracy*, Łódź, 9-11 listopada 1978, t. III, Łódź 1981, s. 925.

¹⁰⁰ W. Odrzywolski, *Przygotowanie personelu lekarskiego do pracy na wsi*, [w:] *W walce o zdrowie wsi polskiej*, Warszawa 1937, s. 216–231; A. Polczyński, *O doszkoleniu młodych lekarzy na wsi*, „Życie Lekarskie” 1939, r. 13, nr 15, s. 243–244.

¹⁰¹ A. Felchner, *Projekt kształcenia podyplomowego służby zdrowia WP z 1928 roku i jego realizacja do września 1939 roku*, „Biuletyn Wojskowej Akademii Medycznej” 1989, t. 32, z. 1, s. 84–91.

cych wówczas materiał szkoleniowy, które dziś są źródłami dla historii medycyny.

Lekarze uczestniczyli również w kursach zagranicznych. Na kursach w Wiedniu na ogólną liczbę 7 600 słuchaczy w latach 1924–36 Polacy zajmowali pierwsze miejsce z 1664 słuchaczami przed Rumunią, Jugosławią i Czechosłowacją. Liczny był udział polskich lekarzy w kursach w Niemczech i Francji¹⁰².

Równoległe do budowania kształcenia podyplomowego lekarzy reformowano kształcenie przeddyplomowe¹⁰³. Od roku akademickiego 1928/30 obowiązywało Zarządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 16 III 1928 r. w sprawie organizacji studiów lekarskich w uniwersytetach państwowych. Zarządzenie zostało wypracowane wspólnie przez wydziały lekarskie i obejmowało wszystkie reformy wprowadzone w latach dwudziestych, określało czas trwania studiów, rozkład ogólny zajęć z podziałem na przedmioty, liczbę godzin dydaktycznych, egzaminy wymagane do uzyskania dyplomu lekarza oraz tryb przewodów doktorskich¹⁰⁴. Zarządzenie dotyczące doktoratów weszło w życie dopiero od I I 1932 r. Do tej pory uniwersytety nadawały tytuł doktora wszech nauk lekarskich jako tytuł zawodowy. Od 1932 r. tytułem zawodowym był lekarz a tytuł doktora medycyny uzyskiwali lekarze w wyniku pomyślnie zakończonych przewodów doktorskich¹⁰⁵. Dyskusja o dalszej reformie studiów trwała do 1939 r.¹⁰⁶

W latach międzywojennych udział lekarzy w pracach towarzystw i w kursach był częścią systemu kształcenia podyplomowego na który składały się: roczny podyplomowy staż szpitalny, specjalizacja i ewentualnie praca doktorska. Specjalizacje lekarskie uzyskiwało ok. 30% lekarzy. Nadawały je izby lekarskie na podstawie odbytych

¹⁰² Cz. Wroczyński, *Dokształcanie lekarzy...*, s. 97.

¹⁰³ Sz. Mikołajski, *Reforma studiów lekarskich*, „Lekarz Polski” 1925, r. 1, nr 2, s. 1–3; porównaj również: J. Rabus, *Koncepcje nauczania medycyny w Polsce w latach 1918–1950*, Szczecin 1992 (praca doktorska); W. Wojtkiewicz-Rok, *Rola Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza w kształtowaniu polskiego modelu nauczania medycyny*, *Studia medyczne w latach 1920–1929*, Wrocław 1996 (rozprawa habilitacyjna).

¹⁰⁴ *Zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 16 marca 1928 r. w sprawie organizacji studiów lekarskich w uniwersytetach państwowych*, Dz. U. 1928, nr 8, poz. 132.

¹⁰⁵ Z. Woźniowski, *Rozprawy na stopień doktora medycyny polskich wydziałów lekarskich. Okres międzywojenny*, Warszawa 1969, s. 3–8.

¹⁰⁶ Dyskusje na łamach „Lekarza Polskiego” podsumował: T. Chrapowicki, *Reforma studiów lekarskich w Polsce na podstawie ankiety*, „Lekarz Polski” 1934, r. 10, nr 12, s. 271–278. Z dalszej dyskusji zwracają uwagę: G. Szulc, *Reforma studiów lekarskich*, „Lekarz Wojskowy” 1934, r. nr 3–4; J. Babecki, *Zagadnienie reformy studiów lekarskich w Polsce*, „Lekarz Polski” 1939, r. 15, nr 3, s. 58–62, nr 4, s. 76–81.

szkoleń podyplomowych i staży w oddziałach specjalistycznych, trwających około dwóch lat.

Kursy organizowane były dla lekarzy pięciu pionów ówczesnej służby zdrowia: państwowego, samorządowego, ubezpieczeniowego, społecznego i prywatnego. Nie było instytucji koordynującej szkolenia. Na czele służby zdrowia w początkowym okresie przez pięć lat do 1923 r. stało Ministerstwo Zdrowia Publicznego, a po jego likwidacji Departament Służby Zdrowia Ministerstwa Opieki Społecznej. Na kilka lat przed wybuchem wojny nasiliła się dyskusja na temat krajowego systemu kształcenia podyplomowego lekarzy w Polsce¹⁰⁷. Nie bez wpływu na tę dyskusję był III Międzynarodowy Kongres Dokształcania Lekarzy w Berlinie 21–25 VIII 1937 r., w którym uczestniczyła polska delegacja. Polacy mieli okazję zapoznać się ze stanem dokształcania lekarzy w różnych krajach europejskich i pozaeuropejskich¹⁰⁸. Zresztą wielu polskich lekarzy znało z autopsji te formy kształcenia, mając za sobą kursy zagraniczne, np. Międzynarodowe Kursy Dokształcające w Berlinie, trwające 6 tygodni¹⁰⁹. W tym czasie najlepiej zorganizowane było kształcenie podyplomowe w Niemczech, gdzie dokształcanie stanowiło obowiązek do 60 roku życia. Kształcenie to przechodzili lekarze na własny koszt na kursach co najmniej 3-tygodniowych z częstotliwością co 5 lat. Niemieckie izby lekarskie organizowały i nadzorowały kształcenie podyplomowe w około 300 ośrodkach szkoleniowych, którymi były kliniki uniwersyteckie i szpitale. W Polsce zdawano sobie sprawę z tego, że tego typu kształcenie nie jest możliwe do zrealizowania ze względu na brak dostatecznej bazy szkoleniowej¹¹⁰.

¹⁰⁷ K. Brożek, *Z historii kształcenia...*; A. Kordek, *Niektóre koncepcje kształcenia podyplomowego lekarzy w Polsce i za granicą w latach 1918–1939*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 2000, t. 63, z. 2, s. 155–162.

¹⁰⁸ J. Lauber, *O pracach III-go Zjazdu Międzynarodowego nad dokształcaniem lekarzy w Berlinie*, „Medycyna” 1938, r. 12, nr 2, s. 61–63.

¹⁰⁹ *Międzynarodowe kursy dokształcające dla lekarzy w Berlinie*, „Nowiny Społeczno-Lekarskie”, 1932, nr 2, s. 27.

¹¹⁰ J. Lauber, *Zagadnienie dokształcania lekarzy*, „Medycyna i Przyroda”, 1938, r. 2, nr 4, s. 8–10; T. Adynowski, T. Kocon, *Doskonalenie lekarzy w Polsce w latach międzywojennych w świetle prac Jana Laubera*, „Medycyna. Dydaktyka. Wychowanie”, Kwartalnik Akademii Medycznej w Warszawie 1998, r. 30, nr 3–4, s. 57–146.

Ryc. 16. Witold Chodźko

wia, towarzystw lekarskich i ubezpieczalni społecznej. Stronę wykonawczą powierzono Państwowej Szkole Higieny. Dopiero dwa lata później, dnia 22 XI 1937 r. dyrektor Państwowej Szkoły Higieny W. Chodźko, na posiedzeniu Państwowej Naczelnej Rady Zdrowia, będącej ciałem doradczym Ministerstwa Opieki Społecznej w sprawie służby zdrowia, przedstawił memoriał na temat organizacji dokształcania lekarzy¹¹¹. Po raz pierwszy oficjalnie w Polsce uznano konieczność zorganizowania systematycznego dokształcania lekarzy. Na posiedzeniu tym ustalono, że organizacją systemu i kontrolą realizacji zajmie się Rada do Spraw Dokształcania Lekarzy przy Ministrze Opieki Społecznej. Polska została podzielona na pięć regionów przydzielonych pięciu wydziałom lekarskim, których delegaci mieli nadzorować miejscowe komisje organizujące kursy. I tak np. Delegatowi Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego podlegać miały kursy w Krakowie, Częstochowie, Katowicach, Kielcach, Sosnowcu, Tarnowie i Krynicy. W kilkudziesięciu miastach Polski miały być organizowane kursy przez miejscowe komisje, w których prezesami mieli być przewodniczący miejscowych towarzystw lekarskich, a w skład komisji wchodził: lekarz powiatowy, delegat izby lekarskiej, delegat wydziału lekarskiego oraz miejscowi lekarze: naczelnik lekarz ubezpieczalni społecznej, dyrektor szpitala, kierownik ośrodka zdrowia i lekarz garnizonu. Zwraca uwagę włączenie do miejscowych komisji przedstawiciela ubezpieczalni społecznej. Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) w ostatnich la-

Ryc. 17. Władysław Szenajch

¹¹¹ S. Kosiński, *Udział Witolda Chodźki w doskonaleniu i kształceniu kadr medycznych*, „Medycyna Wiejska” 1994, t. 29, z. 1, s. 1-9.

tach trzydziestych włączył się w kształcenie podyplomowe. ZUS zorganizował kursy dla lekarzy domowych i lekarzy specjalistów ubezpieczalni społecznej. Przeszkolono około 600 lekarzy ubezpieczeniowych. Na kursach zwracano uwagę obok patologii ogólnej i szczególowej na medycynę społeczną.

Koncepcja W. Chodźki zakładała, że lekarze specjaliści będą dokształceni na kursach centralnych organizowanych przez wydziały lekarskie. Natomiast lekarze ogólni kształceni mieli być na kursach terenowych w miastach będących siedzibą regionalnych ogólnych towarzystw lekarskich na których miał spoczywać wysiłek organizacyjny kursów pod nadzorem wydziałów lekarskich. Kursy z zakresu zdrowia publicznego nadal prowadzić miała Państwowa Szkoła Higieny i jej filie. Koordynacją kursów miała zajmować się Rada do Spraw Doksztalcania Lekarzy przy Departamencie Zdrowia Ministerstwa Opieki Społecznej. Wysuwano także kwestię przymusu do kształcania lekarzy z częstotliwością jeden kurs na 3–5 lat. Ten system wzorowany był na funkcjonującym w USA¹¹².

Druga koncepcja wzorowana na niemieckim systemie zakładała, że ośrodkiem koordynacji będą izby lekarskie. Wł. Szenajch, wieloletni prezes Izby Warszawsko-Białostockiej i wiceprezes Naczelnej Izby Lekarskiej, organizator kursów prowadzonych przez Wydział Lekarski Uniwersytetu w Warszawie, zorganizował przy Izbie Komitet do Spraw Kursów celem ześrodkowania całej akcji dokształcania lekarzy wokół Izby, skupienia inicjatyw i istniejących możliwości materialnych i naukowych. W 1938 r. Izba zorganizowała sześć kursów z różnych dziedzin medycyny¹¹³.

Na zlecenie Izby Lekarskiej Warszawsko-Białostockiej Czesław Wroczyński (1889–1940 w Katyniu) lekarz medycyny społecznej, ekspert Ligi Narodów ds. zdrowia publicznego, przeanalizował kształcenie podyplomowe w Niemczech, Włoszech, Anglii, Francji, USA i Polsce¹¹⁴. W wyniku tej analizy opublikował w 1939 r. propozycję systemu kształcenia podyplomowego lekarzy, opartą na izbach lekarskich, jako

Ryc. 18 Czesław Wroczyński

¹¹² *Zagadnienie szkolenia lekarzy dla celów Ubezpieczeń Społecznych*, Warszawa 1938

¹¹³ W. Chodźko, *Organizacja doksztalcania lekarzy...*

¹¹⁴ J.B. Gliński, *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów ofiar drugiej wojny światowej*, Wrocław 1997, s. 471–473, fot.

jednostek koordynujących. Cz. Wroczyński pisał: „[...] Stworzenie jednej centralnej instytucji lekarskiej, zajmującej się organizacją dokształcania lekarzy, w celu jednolitego ujmowania wszystkich zagadnień, skupiania inicjatywy i istniejących możliwości wydaje się palącą i konieczną potrzebą. Organizacja taka powinna być jednocześnie centralą informacyjną dla ogółu lekarzy, ogłaszającą periodycznie spisy kursów, ich programy i terminy. [...] Inicjatywę stworzenia Centralnego Biura Dokształcania Lekarzy powinny podjąć Izby Lekarskie [...]. Przy Centralnym Biurze Dokształcania Lekarzy powinna istnieć Komisja składająca się z przedstawicieli zainteresowanych ministerstw, wydziałów lekarskich, Państwowej Szkoły Higieny, ubezpieczeń społecznych, towarzystw naukowych lekarskich [...]. Zadaniem Rady będzie ześrodkowanie całej akcji dokształcania lekarzy nie tylko w granicach kraju, lecz i poza granicami w związku z utworzoną Międzynarodową Akademią dokształcania lekarzy, do której Polska zgłosiła akces. Zorganizowanie Biura Dokształcania Lekarzy i Komitetu przy Izbie Lekarskiej nie uszczupli inicjatywy poszczególnych towarzystw naukowych lub instytucji społecznych, które działając w porozumieniu z Izbą będą mogły uzyskać większe możliwości lub otrzymać z ramienia Izby mandat przeprowadzania kursów przeszkolenia w określonym zakresie i terminie”¹¹⁵.

Druga wojna światowa przerwała budowanie systemu kształcenia podyplomowego lekarzy w Polsce.

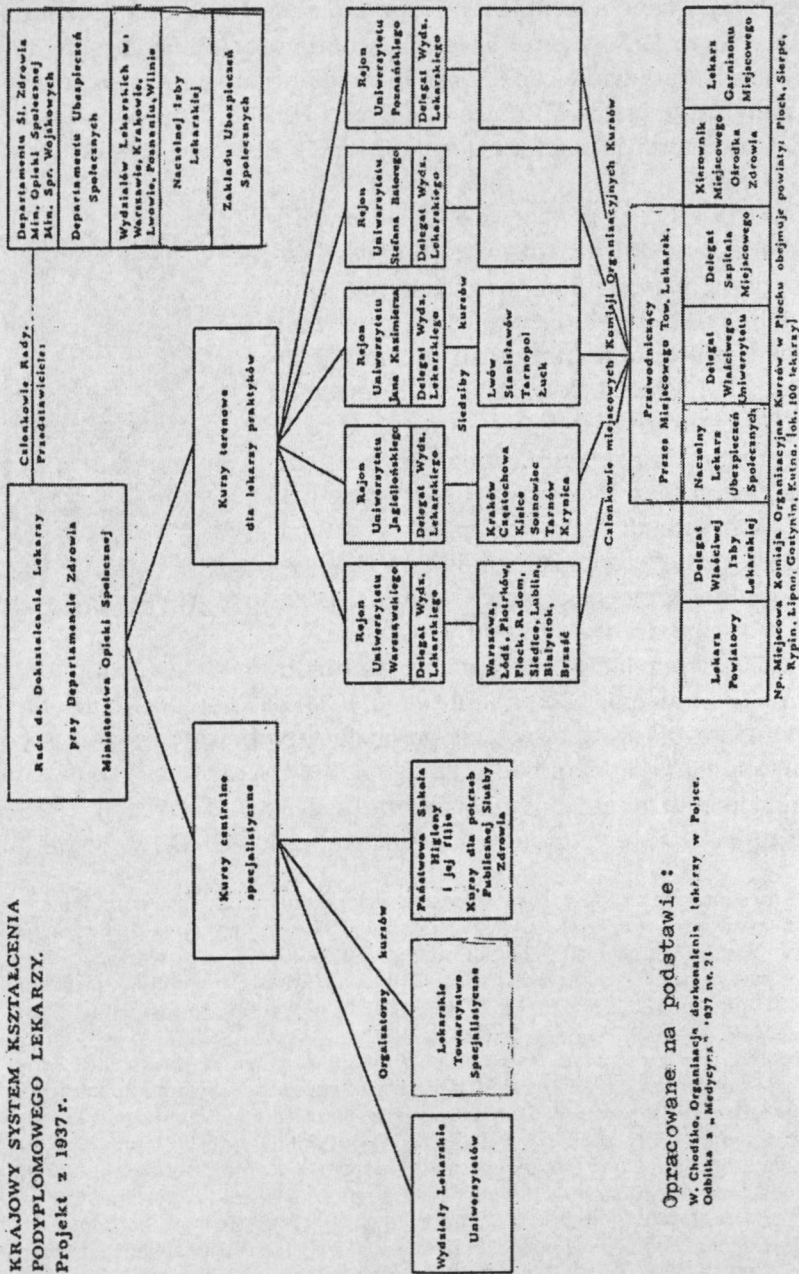
Pierwsze lata powojenne to okres odbudowy przedwojennej służby zdrowia oraz rozpoczynającej się, (zwłaszcza po ogłoszeniu w końcu 1948 r. ustawy: *O zakładach społecznych służby zdrowia*), przebudowy zmierzającej do objęcia przez państwo całokształtu spraw związanych ze zdrowiem społeczeństwa. Wznowiono podyplomowe kursy dla lekarzy. W tym czasie organizacja kursów dostosowana była do programu resortu zdrowia. Dr med. Franciszek Litwin (1899–1965), minister zdrowia w 1945 r. przedstawił swój program w trzech punktach: „1. jednolitość zdrowia narodu, 2. poprawa zaniedbanego zdrowia robotników i chłopów, 3. opieka Państwa nad matką i dzieckiem”¹¹⁶. Stąd zwraca uwagę duża liczba organizowanych w tym okresie kursów dla lekarzy przemysłowych i pediatrów¹¹⁷.

¹¹⁵ Cz. Wroczyński, *Dokształcanie lekarzy*, „Lekarz Polski” 1939, r. 16, nr 5, s. 97–108.

¹¹⁶ Z przemówienia F. Litwina na zjeździe lekarzy województwa śląsko-dąbrowskiego w Katowicach dnia I VI 1945 r., „Śląska Gazeta Lekarska” 1945, r. I, nr 1–3, s. I.

¹¹⁷ Kursy były ogłaszane m. in. w: „Służbie Zdrowia” Organ Naczelnej Izby Lekarskiej, Izby Okręgowych i Związku Zawodowego Pracowników Służby Zdrowia 1946–1948.

**KRAJOWY SYSTEM KSZTAŁCENIA
FODYPLOMOWEGO LEKARZY.
Projekt z 1937 r.**

Opracowane na podstawie:

W. Chodźko, Organizacja doskonalenia lekarzy w Polsce. Odbitka z „Medycyna” 1937 nr. 21

Ryc. 19. Krajowy System Kształcenia Lekarzy – diagram, opracowane na podstawie: W. Chodźko, Organizacja doskonalenia lekarzy w Polsce. „Medycyna” 1937, nr 24.

Od lat pięćdziesiątych najważniejszą formą studiów podyplomowych stały się specjalizacje lekarskie będące etapem w kształceniu ustawicznym. Trend specjalizacji rozpoczął się w Polsce od początku XX wieku¹¹⁸. Do 1950 r. tytuł specjalisty nadawały izby lekarskie. Po likwidacji izb nadawanie specjalizacji przez organ administracyjny regulowało Zarządzenie Ministra Zdrowia z 1951 r. w sprawie zasad i trybu uznawania lekarzy za specjalistów, które było kilkakrotnie nowelizowane¹¹⁹.

Dopiero w 1952 r. zrealizowano postulowaną od końca XIX wieku organizację krajowego systemu szkolenia podyplomowego lekarzy. Dnia 20 XII 1952 r. Rada Ministrów wydała uchwałę w sprawie powołania Instytutu Doskonalenia i Specjalizacji Kadr Lekarskich w Warszawie, którego dyrektorem został prof. dr M. Kacprzak, przez którego została zachowana ciągłość tradycji, bowiem przed wojną był on pracownikiem Państwowej Szkoły Higieny i członkiem Podkomisji do spraw dokształcania lekarzy przy Naczelnej Izbie Lekarskiej. Instytut przechodził kilka zmian organizacyjnych, by wreszcie w 1970 r. przyjąć obecną nazwę Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego (CMKP). Na poziomie wojewódzkim powołano w latach siedemdziesiątych Wojewódzkie Ośrodki Kształcenia Podyplomowego (WODKM). CMKP i WODKM-y kierowały kształceniem podyplomowym w Polsce Ludowej¹²⁰. Rozmiar kształcenia podyplomowego w drugiej połowie XX w. wynikał

Ryc. 20. Marcin
Kacprzak

¹¹⁸ Na przełomie XIX i XX w. rozpoczęła się dyskusja na temat specjalizacji lekarskich: ter., *Lekarze ogólni, czy specjaliści?*, „Przegląd Tygodniowy Życia Społecznego, Literatury i Sztuk Pięknych” 1897, r. 32, nr 25, s. 294–295; A. Wrzosek, *Specjalizacja*, „Krytyka Lekarska” 1900, r. 4, nr 1, s. 10–12; A. Wątołek, *O tytuł specjalisty*, „Głos lekarzy” Lwów 1903, r. 1, nr 11, s. 8; A. Kłęsk, *W sprawie specjalistów*, Tamże, 1908, nr 22, s. 5–6.

¹¹⁹ Obecnie, tryb uzyskiwania specjalizacji reguluje Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 25 III 1999 r. w sprawie specjalizacji lekarzy i lekarzy dentyistów (Dz. U. z 14 IV 1999). W 2001 r. specjalizację posiadało 85,6% ogółu lekarzy (w tym II stopnia 54,6%) a lekarzy stomatologów – 60,5% (w tym II stopnia 21,6%), porównaj: *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2000*, Warszawa 2002, s. 256.

¹²⁰ *Dziesięciolecie Studium Doskonalenia Lekarzy w Akademii Medycznej w Warszawie 1953–1962*, Warszawa 1963; *Kształcenie przed- i podyplomowe kadr medycznych dla potrzeb podstawowej opieki zdrowotnej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1978; *Medyczne kształcenie podyplomowe lekarzy w Polsce. 1953–1978*, Warszawa 1980; E. Rużyło, *Doskonalenie lekarzy*, „Biuletyn Centrum Medycznego Kształcenia Podyplomowego” Warszawa 2000, nr 3.

z liczby lekarzy i rozwoju medycyny, który spowodował, że np. lekarze ogólni co 10 lat wymieniali jedną trzecią wiedzy medycznej. Ze społecznego i instytucjonalnego kształcenia podyplomowego lekarze wybierali te treści, które pozwalały im aktualizować wiedzę i umiejętności medyczne¹²¹. W III Rzeczypospolitej, od 1989 r. wraz ze zmianami ustrojowymi, reformą ochrony zdrowia, rozwojem medycyny oraz reaktywowaniem izb lekarskich i ruchu związkowego lekarzy system kształcenia podyplomowego ulega przemianom¹²². W reorganizacji warto by sięgnąć do dróg rozwoju kształcenia podyplomowego lekarzy w II Rzeczypospolitej a zwłaszcza koncepcji systemu kształcenia podyplomowego z końca lat trzydziestych¹²³.

¹²¹ W 2001 r. uprawnionych do wykonywania zawodu w Polsce było: 123 787 lekarzy, 32 732 lekarzy stomatologów, por. *Opieka zdrowotna w liczbach. Informator statystyczny. Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia*, Warszawa 2002, s. 15.

¹²² E. Rużyłło, *Merytoryczna i metodyczna złożoność przewlekłego procesu kształcenia współczesnego lekarza*, „Postępy Nauk Medycznych”. 1993, t. 6, nr 5, s. 190-194; J. Wasyluk, A. Tulczyński, *Edukacja medyczna na progu XII wieku*, „Medycyna. Dydaktyka. Wychowanie”, Warszawa 2000, r. 32, nr 1-2, s. 64-75.

¹²³ Aktualność koncepcji z 1937 roku kształcenia ustawicznego lekarzy w Polsce, [w:] *Ustawiczne kształcenie lekarzy. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej Sekcji Studiów Medycznych i Oddziału Kieleckiego Polskiego Towarzystwa Lekarskiego, Kielce-Cedzyna 20-21 października 1989*, Kielce 1990, s. 18-22.

Aneksy przedstawiają w układzie chronologicznym w latach 1805–1952 polskie towarzystwa ogólnolekarskie i specjalistyczne: naukowe, zawodowe, samorządowe i wybrane pokrewne w kraju i na emigracji. Podano nazwy towarzystw, siedziby zarządów, okres działalności, liczby członków i oddziałów, inne informacje, m.in. wybór wydawnictw. Znak zapytania – ? oznacza brak informacji lub niepewność. Rok założenia towarzystw jest w literaturze podawany według różnych kryteriów, np. pierwsze zebranie, zatwierdzenie statutu, zarejestrowanie przez władze administracyjne.

Aneks 1. Towarzystwa ogólnolekarskie

1. **Wileńskie Towarzystwo Lekarskie**, 1805–1939, nazwy poprzednie do lat międzywojennych: Cesarskie Towarzystwo Lekarskie w Wilnie lub Imperatorskie Towarzystwo Lekarskie, liczba członków 61 (1807), 109 rzeczywistych, 27 honorowych (1937), w 1930 r. powstały koła towarzystwa w miejscowościach: Brasław, Głębokie, Oszmiana, Postawy, Wilejka; wydawnictwa, m.in. „Pamiętniki Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego” 1818 r. 1, 1821 r. 2, „Pamiętnik Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego i Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Stefana Batorego” 1925–1939.

2. **Towarzystwo Lekarskie Warszawskie**, 1820–1951, używało również nazwy Warszawskie Towarzystwo Lekarskie, liczba członków 67 (1873), 380 (1939), 150 (1946), organ towarzystwa „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” 1837–1938, od 1932 „Medycyna”; w 1951 r., zostało Oddziałem Warszawskim Polskiego Towarzystwa Lekarskiego (PTL); obecnie używa nazwy historycznej; „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” został wznowiony w 1997 r.

3. **Towarzystwo Lekarskie w Poznaniu**, 1832–1840.

4. **Stowarzyszenie Lekarzy Polskich w Montpellier**, 1847–?, po powstaniu listopadowym w l. 1832–1848 w Montpellier i Paryżu studiowało medycynę około 400 emigrantów polskich.

5. **Towarzystwo Paryżkie Lekarzy Polskich**, 1858–1970, wydawnictwo „Rocznik Towarzystwa Paryżkiego Lekarzy Polskich” 1859 r. 1, 1860 r. 2, 1868 r. 3; po powstaniu styczniowym miała miejsce kolejna emigracja lekarzy, którzy zasilili grupę członków towarzystwa.

6. **Towarzystwo Lekarskie Wołyńskie w Żytomierzu**, 1858–1866, liczba członków 30 (1858); w latach 80-tych XIX w. w Żytomierzu istniało Stowarzyszenie Lekarzy Guberni Wołyńskiej, które prawdopodobnie utraciło swój polski charakter.

7. **Towarzystwo Lekarzy Podolskich**, 1859–1865 w Kamieńcu Podolskim, liczba członków 138 (1865); w 1877 r. towarzystwo zostało reaktywowane,

ale pod rosyjską nazwą i utraciło polski charakter, chociaż wśród członków byli także polscy lekarze z poprzedniego Towarzystwa.

8. Kowieńskie Towarzystwo Lekarskie w Kownie, 1862–1888?

9. Wydział Lekarski Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1865–1951, od 1945–1951 jako Poznańskie Towarzystwo Lekarskie, liczba członków 109 (1946), sprawozdania publikowano w krakowskim „Przeglądzie Lekarskim” i w swoim organie „Nowiny Lekarskie” 1889–1950; w 1951 r. zostało włączone do PTL-u jako oddział; „Nowiny Lekarskie” re-aktywowano w 1991 r.

10. Towarzystwo Lekarskie Krakowskie, 1866–1951, liczba członków 113 (1891), 249 (1925), 199 (1947), 586 (2000), organ „Przegląd Lekarski” 1862–1921, Seria 2 od 1945 r., „Polska Gazeta Lekarska” 1922–1939; w l. 1867–1939 było jednym z oddziałów Towarzystwa Lekarzy Galicyjskich z uprawnieniami autonomicznymi; obecnie używa nazwy Towarzystwo Lekarskie Krakowskie – Oddział PTL.

11. Towarzystwo Lekarzy Bukowiny w Czerniowcach, 1867–?

12. Towarzystwo Lekarzy Galicyjskich we Lwowie, 1867–1939, w l. 1920–1936 pod nazwą Towarzystwo Lekarzy Polskich b. Galicji, po 1936 r. jako Towarzystwo Lekarzy Polskich we Lwowie, liczba członków 830 (1910), 441 (1938); posiadało sekcje, (od 1909 r. oddziały) w miejscowościach: Bochnia, Brzeżany, Czortków, Drohobycz, Jarosław, Jasło, Kołomyja, Kraków (autonomiczne), Lwów (autonomiczne), Nowy Sącz, Przemyśl, Rzeszów, Sanok, Stanisławów, Stryj, Tarnobrzeg, Tarnopol, Tarnów, Wadowice, Zakopane, Zaleszczyki, Złoczów, Żółkiew; wydawnictwa, m.in.: „Rocznik Towarzystwa Lekarzy Galicyjskich” 1868–1969, „Służba Zdrowia Publicznego” 1872, „Dwutygodnik Medycyny Publicznej” 1877–1880, „Lwowski Tygodnik Lekarski” 1911–1914, 1920–1921, „Polska Gazeta Lekarska” 1922–1939.

13. Towarzystwo Lekarskie Mińskie, 1867–1914?; liczba członków 55 czynnych, 17 honorowych, 12 korespondentów (1901), sprawozdania publikowano w „Czasopiśmie Lekarskim”.

14. Stała Delegacja Zjazdów Lekarzy i Lekarzy Przyrodników Polskich w Krakowie, 1869–1939; I Zjazd w Krakowie w 1869 r. miał 300 uczestników, XI Zjazd w Krakowie w 1911 r. zgromadził 1300 uczestników w tym 3/4 to lekarze, XV Zjazd odbył się w 1937 r. we Lwowie, organem były Pamiętniki Zjazdów Lekarzy i Przyrodników Polskich.

15. Towarzystwo Lekarskie w Grodnie, 1869–1914, liczba członków 25 (1891), 14 (1902).

16. Towarzystwo Lekarskie w Lesznie, 1869–?

17. Towarzystwo Lekarskie Radomskie, 1871–1951, liczba członków 64 (1902), 35 (1930), sprawozdania publikowano m.in. w: „Czasopiśmie Lekarskim”, Polskiej Gazecie Lekarskiej; w 1951 r. weszło w skład PTL-u

18. **Płockie Towarzystwo Lekarskie**, 1872–1939, nazwa poprzednia do 1914 r. Towarzystwo Lekarzy Guberni Płockiej, liczba członków 70 (1877), 27 (1939); sprawozdania publikowano m.in. w „Czasopiśmie Lekarskim”, „Polskiej Gazecie Lekarskiej”.

19. **Lubelskie Towarzystwo Lekarskie**, 1874–1951, nazwa poprzednia Towarzystwo Lekarzy Guberni Lubelskiej, liczba członków 65 zwyczajnych, 36 honorowych, 8 korespondentów (1926), sprawozdania publikowano w: „Medycynie”, „Gazecie Lekarskiej”, „Kronice Lekarskiej”, „Czasopiśmie Lekarskim”, „Polskiej Gazecie Lekarskiej”.

20. **Kaliskie Towarzystwo Lekarskie**, 1877–1951, liczba członków około 150 (1939); w 1951 r. włączone do PTL-u; w 1990 wystąpiło z PTL-u i utworzono samodzielne towarzystwo, powracając do nazwy tradycyjnej.

21. **Towarzystwo Lekarskie Lwowskie**, 1877–1939; nazwa poprzednia 1877–1900 Sekcja Lwowska Towarzystwa Lekarzy Galicyjskich, liczba członków 237 (1925); organ: „Lwowski Tygodnik Lekarski” 1906–1920, „Polska Gazeta Lekarska” 1922–1939, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego” nieperiodyczny rocznik.

22. **Białostockie Towarzystwo Medyczne**, 1885–1914, liczba członków 45 (1924).

23. **Towarzystwo Lekarskie Łódzkie**, 1885–1951, liczba członków ponad 300 (1935), wydawca „Czasopisma Lekarskiego” 1898–1908, organu towarzystw lekarskich prowincjonalnych Królestwa Polskiego, w 1951 r. włączone do PTL-u.

24. **Towarzystwo Lekarzy Polskich w Chicago**, rok założenia 1892, w latach 1906–1921 organem był krakowski „Przegląd Lekarski”.

25. **Towarzystwo Lekarskie w Kutnie**, 1894–1952, nazwa poprzednia Towarzystwo Lekarzy Prowincjonalnych w Kutnie i Łęczycy, sprawozdania publikowano m.in. w „Czasopiśmie Lekarskim”, „Polskiej Gazecie Lekarskiej”.

26. **Stowarzyszenie Lekarzy Bielska, Białej i Okolicy**, 1898–1939; liczba członków 60 (1932), sprawozdania publikowano w „Polskiej Gazecie Lekarskiej”.

27. **Towarzystwo Lekarskie Częstochowskie**, 1901–1951, liczba członków 48 rzeczywistych, 41 honorowych (1926), 90 (1951), sprawozdania publikowano m.in. w: „Czasopiśmie Lekarskim”, „Przeglądzie Lekarskim”, „Polskiej Gazecie Lekarskiej”; od 1951 r. Oddział PTL-u, obecnie używa nazwy historycznej.

28. **Towarzystwo Lekarskie w Brześciu Litewskim**, 1903–1914, liczba członków 32 (1914); w latach międzywojennych funkcjonowało Brzeskie Towarzystwo Lekarskie w Brześciu nad Bugiem.

29. **Towarzystwo Lekarzy na Obwód Nadnotecki**, 1903–1914, liczba członków 12 (1914); działało w konspiracji; dalszym ciągiem towarzystwa

było Towarzystwo Lekarskie Naukowe na Obwód Nadnotecki, 1921–1939, w l. 1921–1923 pod nazwą Związek Lekarzy w Bydgoszczy, liczba członków 60 (1930), organ „Nowiny Lekarskie”; kontynuacją było Towarzystwo Lekarskie w Bydgoszczy, 1945–1955, używało nazwy Bydgoskie Towarzystwo Lekarskie, liczba członków – 150 (1955), weszło w skład PTL-u jako oddział.

30. **Towarzystwo Lekarskie w Kielcach**, 1904–1923, w 1923 r. towarzystwo zostało przekształcone w Kielecki Oddział Obwodowy Związku Lekarzy Państwa Polskiego, sprawozdania publikowano m.in. w „Czasopiśmie Lekarskim”.

31. **Towarzystwo Samopomocy Lekarzy w Księstwie Krakowskim**, Galicji, na Śląsku i Bukowinie w Krakowie, 1904–1914?

32. **Stowarzyszenie Lekarzy Polskich w Warszawie**, 1906–1939, w l. 1911–1916 pod nazwą Warszawskie Stowarzyszenie Lekarzy; liczba członków 406 (1914), 425 (1925); organ „Pamiętnik Warszawskiego Stowarzyszenia Lekarzy za rok...” Warszawa 1911–1914, „Pamiętnik Stowarzyszenia Lekarzy Polskich za rok...” Warszawa 1917–1931, „Polska Gazeta Lekarska” 1922–1939.

33. **Towarzystwo Lekarskie Polskie w Kijowie**, 1907–1918?, liczba członków 70 (1911), w Kijowie w l. 1916–1917 wydawano „Polski Miesięcznik Lekarski”, organ lekarzy polskich w Rosji.

34. **Towarzystwo Lekarskie Zagłębia Dąbrowskiego**, Sosnowiec, 1907–1951, liczba członków 67 (1930), 80 (1939), 45 (1945), sprawozdania publikowano w „Przeglądzie Lekarskim”, „Polskiej Gazecie Lekarskiej”; w 1951 r. zostało przekształcone w Koło PTL-u w Sosnowcu.

35. **Związek Lekarzy i Przyrodników Polskich w Petersburgu**, 1907–1920; początkowo od 1901 r. lekarze zgrupowani byli w Kole Lekarzy Polaków w Petersburgu; liczba członków około 150 lekarzy (1914); organem był od 1908 r. krakowski „Przegląd Lekarski”; w l. 1921–1931 był kontynuowany jako Związek Polski Lekarzy i Przyrodników w Warszawie.

36. **Siedleckie Towarzystwo Lekarskie**, 1908–1939; liczba członków 42 (1908), około 25 (1923), sprawozdania publikowano m.in. w „Polskiej Gazecie Lekarskiej”.

37. **Towarzystwo Lekarzy Polaków na Śląsku**, Racibórz, od 1922 r. Katowice 1908–1951, od 1946 r. pod nazwą Śląskie Towarzystwo Lekarskie, liczba członków 20 (1908–1914), 182 (1939), organ: „Gazeta Lekarska Śląska Polskiego” Cieszyn 1936–1939, którą wznowiono w l. 1945–1947 jako „Śląską Gazetę Lekarską”, w 1948 r. pod tytułem „Medycyna Pracy” Cieszyn.

38. **Związek lekarzy Zachodniej Polski w Poznaniu**, 1908–1932, nazwy poprzednie 1908–1918 Towarzystwo Zawodowe Lekarzy Poznańskich, 1918–1920 Związek Lekarzy w Wielkopolsce, 1920–1924 autonomiczny Okręg Wielkopolski Związku Lekarzy Państwa Polskiego; liczba członków

w 1932 r. 825 w 14 obwodach; wydawca od 1927 r. „Nowin Społeczno-Lekarskich”; w 1932 r. ze Związku wyloniły się dwa Okręgi: Wielkopolski w Poznaniu i Pomorski w Bydgoszczy Związku Lekarzy Państwa Polskiego.

39. **Towarzystwo Lekarzy Polskich w Buffalo**, rok założenia 1910, zmieniło nazwę na Stowarzyszenie Lekarzy i Dentystów Polskich w Ameryce, od 1953 r. nadal o nazwie Stowarzyszenie Lekarzy i Dentystów Polskich w Ameryce, obecnie Narodowe Stowarzyszenie Lekarzy i Dentystów – National Medical and Dental Association, w 1960 r. obchodziło 50-lecie, skupia Amerykanów polskiego pochodzenia, od 1929 r. wydaje: „The Bulletin of the Polish Medical and Dental Association of America”, od 1953 r. pod tytułem; „The Bulletin of the National Medical and Dental Association of America” do 1960 r. był to miesięcznik, następnie dwumiesięcznik, od 1964 r. jest to rocznik.

40. **Towarzystwo Lekarzy Polskich w Detroit**, 1912–?, w latach 1913–1921 organem był krakowski „Przegląd Lekarski”.

41. **Towarzystwo Lekarskie Piotrkowskie w Piotrkowie Trybunalskim**, 1913–1939?, liczba członków 24 (1933). sprawozdania publikowało w „Polskiej Gazecie Lekarskiej”.

42. **Sekcja Lekarska w Kole Naukowym w Moskwie**, 1917?–?

43. **Stowarzyszenie Lekarzy i Przyrodników Polskich w Mińsku**, 1917–1920, liczba członków 49 (1918); prawdopodobnie była to kontynuacja Towarzystwa Lekarskiego Mińskiego założonego w 1867 r.

44. **Stowarzyszenie Lekarzy Polaków w Wilnie i na Prowincji**, 1918–1940, nazwa poprzednia 1918–1924 Związek Zawodowy Lekarzy Polaków w Wilnie i na Prowincji, liczba członków 130 (1918), 286 (1933), 98 (1940), organ „Polska Gazeta Lekarska”.

45. **Towarzystwo Lekarskie w Zakopanem**, 1919–1951, liczba członków 40 (1935); po 1951 r. weszło w skład PTL-u.

46. **Akademia Nauk Lekarskich w Warszawie**, 1920–1930, liczba członków 23 (1930).

47. **Łuckie Towarzystwo Lekarskie**, 1920–1939, liczba członków: 33 (1926), 40 (1936), organ „Polska Gazeta Lekarska”, „Nowiny Lekarskie”.

48. **Polsko-Francuskie Towarzystwo Lekarskie**, 1920–1939?, było autonomicznym oddziałem Stowarzyszenia Polsko-Francuskiego, wydało w 1921 i 1925 r. sprawozdania ze zjazdów w Warszawie i Paryżu; liczba członków 396 (1926).

49. **Związek Lekarzy Państwa Polskiego (ZLPP) w Warszawie**, 1920–1939; liczba członków; 6300 (1936) w 10 okręgach (1932): Bydgoszczy, Katowicach, Krakowie, Lublinie, Lwowie, Łodzi, Łucku, Poznaniu, Sosnowcu, Warszawie oraz sześciu obwodach samodzielnych w: Baranowiczach, Białymstoku, Brześciu, Grodnie, Skarszewach, Wilnie; poza tym

Związek posiadał cztery sekcje lekarzy: kas chorych, szpitalnych, szkolnych i radiologów; miał charakter związku zawodowego, zajmował się również etyką lekarską i medycyną społeczną; od 1927 r. organem były „Nowiny Społeczno-Lekarskie”, w 1939 r. o zmienionym tytule na „Życie Lekarskie”; w 1937 r. z powodu antysemityzmu władz ZLPP ze Związku wystąpili lekarze z Okręgów w Warszawie i Krakowie.

50. Związek Lekarzy Rządowych Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie. 1920–1926, liczba członków w 1925 r. 1224 w 10 oddziałach wojewódzkich; po przewrocie majowym struktury Związku połączyły się z ZLPP.

51. Związek Lekarzy Żydów w Wilnie. 1920–1939, używał nazwy Związek Lekarzy Izraelitów m. Wilna, liczba członków 106 (1935).

52. Izby Lekarskie. 1921–1950, w latach międzywojennych poza Naczelną Izbą Lekarską było osiem Izb Okręgowych: Warszawsko-Białostocka, Poznańsko-Pomorska, Łódzka, Lubelska, Krakowska, Lwowska, Wileńsko-Nowogródzka, Śląska; organ „Dziennik Urzędowy Izb Lekarskich” 1930–1939, „W Służbie Zdrowia” 1946–1948; reaktywowane w 1989 r.

53. Towarzystwo Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej w Polsce (TOŻ) w Warszawie. 1921–1942, 1945–1950; posiadało oddziały w miastach wojewódzkich, w 1939 r. prowadziło 300 instytucji medycznych i sanitarnych w 50 miejscowościach; wspomagało szpitalnictwo żydowskie, zatrudniało około tysiąc osób; wydawnictwa: „Folksgezund” (Zdrowie Ludu), „Gezund” (Zdrowie), „Sociale Medicin” (Medycyna Społeczna).

54. Zrzeszenie Lekarzy Kasy Chorych w Warszawie. 1921–1939, w 1928 r. połączyło się z Związkiem Lekarzy Państwa Polskiego w Warszawie; w 1937 r. rozwiązano umowę połączeniową z powodu antysemityzmu w ZLPP i powołano w 1938 r. Zrzeszenie Lekarzy Ubezpieczalni Społecznej w Warszawie (w 1934 r. Kasy Chorych przekształcono w Ubezpieczalnię Społeczną); liczba członków około 340, organ „Wiadomości Lekarzy Ubezpieczalni Społecznej” 1938–1939.

55. Zrzeszenie Lekarzy Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie. 1923–1939, występowało również pod nazwą Związek Lekarzy Rzeczypospolitej Polskiej; liczba członków 288 (1923), około 600 (1935) lekarzy pochodzenia żydowskiego.

56. Polskie Zrzeszenie Lekarzy Województwa Białostockiego, Białystok, 1924–1939; organ „Polska Gazeta Lekarska”.

57. Towarzystwo Lekarskie Województwa Nowogródzkiego w Nowogródku 1924–1939; używało nazwy Nowogródzkie Towarzystwo Lekarskie; liczba członków 40 (1929); Oddziały: w Baranowiczach założone w 1926 r., używało nazwy Towarzystwo Lekarskie w Baranowiczach, liczba członków 28 (1936); w Słonimiu, założone w 1928 r., używało nazwy Słonimskie Towarzystwo Lekarskie; organ „Pamiętnik Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego i Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Stefana Batorego”.

58. **Zrzeszenie Lekarzy Kolejowych Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie**, 1924–1939, używało nazwy Stowarzyszenie Lekarzy Kolejowych R.P., liczba członków 542 (1935), oddziały w miastach: Gdańsku, Katowicach, Krakowie, Lwowie, Poznaniu, Radomiu, Samborze, Stanisławowie, Toruniu, Warszawie, Wilnie, Koło Lekarzy Szpitalnych 1934–1939; organ: „Lekarz Kolejowy” 1928–1939.

59. **Zrzeszenie Lekarek Polskich w Warszawie**, 1925–1939, występowało także pod nazwą Towarzystwo Lekarek Polskich,

60. **Związek Gospodarczy Lekarzy Polaków na Śląsku**, Katowice, 1925–1934, przystąpiło do Związku Lekarzy Państwa Polskiego jako autonomiczny Okręg Śląski, liczba członków 96 (1925), 240 (1934).

61. **Towarzystwo Lekarskie w Pińsku**, 1926–1939, używało również nazwy Pińskie Towarzystwo Lekarskie, liczba członków 27 (1930)

62. **Klub Lekarzy Polskich w Warszawie**, 1927–1939, liczba członków 301 (1936); wydawnictwo „Lekarz Polski” 1925–1939.

63. **Towarzystwo Lekarskie w Toruniu**, 1927–1952; liczba członków 45 (1926), 61 (1949), nawiązywało do niemieckiego towarzystwa lekarskiego istniejącego od 1878 r.; weszło w skład PTL-u jako oddział; organ „Nowiny Lekarskie”.

64. **Związek Lekarzy Kas Chorych w Małopolsce w Krakowie**, 1927–1939, posiadał okręgi we Lwowie z liczbą członków 758 i Krakowie z liczbą członków 354; w 1932 r. połączył się ze Związkiem Lekarzy Państwa Polskiego; umowę zjednoczeniową wypowiedziano w 1937 r. z powodu antysemityzmu w ZLPP; liczba członków około 1100; organ „Wiadomości Lekarskie” 1928–1939.

65. **Związek Lekarzy Słowiańskich w Polsce w Warszawie**, 1927–1939; wchodził w skład Wszechsłowiańskiego Związku Lekarzy, założonego na Pierwszym Wszechsłowiańskim Zjeździe Lekarzy w Warszawie w 1927 r., liczba członków kilkuset w pięciu okręgach w Warszawie, Krakowie, Lwowie, Poznaniu i Wilnie.

66. **Towarzystwo Lekarskie w Złoczowie**, 1928–1939, liczba członków 21 (1936), sprawozdania publikowano w „Polskiej Gazecie Lekarskiej”

67. **Suwalskie Towarzystwo Naukowo-Lekarskie w Suwałkach**, 1929–1939.

68. **Wydział IV – Lekarski Polskiej Akademii Umiejętności**, 1930–1951; reaktywowany w 1989 r. jako Wydział V Lekarski PAU.

69. **Zjednoczenie Lekarzy w Warszawie**, 1930–1939, organ „Sprawy Lekarskie”

70. **Zrzeszenie Lekarzy Kas Chorych Izby Lekarskiej Wileńsko-Nowogródzkiej**, Wilno, 1931–1933, przekształcone w oddział Związku Lekarzy Państwa Polskiego, liczba członków 61 (1932).

71. **Stowarzyszenie Lekarzy Miasta i Uzdrawiska Otwocka**, 1931?–?
72. **Gdyńskie Towarzystwo Lekarskie**, 1934–1952; liczba członków 40 (1939), 68 (1951); weszło w skład PTL-u jako koło.
73. **Towarzystwo Naukowo-Lekarskie w Równem**, 1937–1939
74. **Zjednoczenie Lekarzy byłych Studentów Uniwersytetu Warszawskiego**, Warszawa, lata międzywojenne.
75. **Związek Lekarzy Żydowskich w Wilnie**, lata międzywojenne, liczba członków 106 (1935).
76. **Związek Lekarzy Polskich na Obczyźnie w Londynie**, założony w 1940 r., liczba członków około 700 (1947), około 200 w latach dziewięćdziesiątych XX w.; organ: „Biuletyn Związku Lekarzy Polskich na Obczyźnie”
77. **Gdańskie Towarzystwo Lekarskie**, 1946–1952, liczba członków 126 (1951); włączone do PTL-u jako oddział.
78. **Wrocławskie Towarzystwo Lekarskie**, 1946–1951, liczba członków 145 (1951); włączone do PTL-u.
79. **Związek Lekarzy Polskich w Chicago**, rok zał. 1946, liczba członków w latach dziewięćdziesiątych XX w., około 200, w l. 1956–1971 wydawał „The Bulletin of Polish Medical Science and History”, wznowiony w 1973 r. w Warszawie, ukazywał się do 1976 r. wydawany przez Polskie Towarzystwo Lekarskie i Polskie Towarzystwo Farmaceutyczne.
80. **Związek Zawodowy Pracowników Służby Zdrowia**, Warszawa, 1946–1989, w latach czterdziestych sekcje Związku w szpitalach organizowały szkolenie podyplomowe; organ „W Służbie Zdrowia” 1946–1948.
81. **Towarzystwo Naukowo-Lekarskie w Szczecinie**, 1947–1951, liczba członków, 120 (1951); od 1949 r. używało nazwy Szczecińskie Towarzystwo Lekarskie; zostało przekształcone w Oddział Wojewódzki PTL-u.
82. **Polskie Towarzystwo Lekarskie (PTL)**. Warszawa, rok założenia 1951, jest kontynuacją towarzystw lekarskich ogólnych powstałych na ziemiach polskich w XIX i w pierwszej połowie XX wieku; towarzystwa te otrzymały w PTL-u status oddziałów wojewódzkich lub kół; jest to jedyne towarzystwo lekarskie w Polsce, które swoimi strukturami (kołami) obejmuje powiaty; po 1989 r. i wcześniej oddziały i koła PTL-u wracały do swoich nazw historycznych; w 2000 r. liczba członków wynosiła około 22 000 w 41 oddziałach i 21 sekcjach.

Aneks 2. Towarzystwa lekarskie specjalistyczne

1. **Towarzystwo Chirurgów Polskich**, Kraków od 1889, Warszawa od 1921, rok założenia 1889, za początek towarzystwa uznaje się pierwszy Zjazd Chirurgów Polskich w 1889 r. w Krakowie, towarzystwo występowało pod nazwą Zjazdu Chirurgów Polskich a obecną nazwę przyjęło w 1921 r.;

liczba członków 150 (1925), 2500 (1978), 3400 (2000), oddziałów 15 (2000); organ „Polski Przegląd Chirurgiczny” wydawany od 1922 r.

2. **Krakowskie Towarzystwo Ginekologiczne**, 1889–1953, liczba członków. 57 (1936), w 1953 r. towarzystwo jako Oddział Krakowski zostało włączone do Polskiego Towarzystwa Ginekologicznego; uczestniczyło w wydawaniu „Ginekologii Polskiej” założonej w 1922 r.

3. **Towarzystwo Higieniczne we Lwowie**, 1890–1939, nazwy poprzednie: Koło Przyjaciół Zdrowia, 1890–1905, występowało pod nazwą Lwowskie Towarzystwo Higieniczne, zostało Oddziałem we Lwowie Polskiego Towarzystwa Higienicznego W Warszawie; liczba członków 280 (1935); wydawnictwa „Przegląd Higieniczny” 1902–1914, „Biblioteka Higieniczna” 1924–1939, „Zdrowie”, od 1934 „Zdrowie Publiczne” Warszawa.

4. **Towarzystwo Zwolenników Homeopatii w Warszawie**, 1894–1906?; występowało pod nazwą Warszawskie Towarzystwo Zwolenników Homeopatii; liczba członków 66 (1903); organ „Lekarz Homeopata” 1902–1906; w latach międzywojennych istniało Towarzystwo Zwolenników Homeopatii Rzeczypospolitej Polskiej, wydawało „Lekarza Homeopatę”.

5. **Towarzystwo Doraźnej Pomocy Lekarskiej w Warszawie**, 1896–1939, liczba członków 1324 (1907), wydawnictwa: „Kalendarz Informacyjno-Encyklopedyczny” 1901–1939, „Ratownictwo” 1925–1951, „Biuletyn Pogotowia Ratunkowego” 1932–1934, „Doraźna Pomoc Lekarska” 1935–1939.

6. **Warszawskie Towarzystwo Higieniczne**, rok założenia 1898, w. 1930 r. przekształciło się w towarzystwo pod nazwą Polskie Towarzystwo Higieniczne; posiadało oddziały terenowe (1926) w: Częstochowie, Krakowie, Lublinie, Lwowie, Łucku, Poznaniu i Wilnie; liczba członków 300 (1935), organ „Zdrowie”, założony w 1885 r., od 1934 – „Zdrowie Publiczne”.

7. **Lwowskie Towarzystwo Ginekologiczne**, 1898–1939, liczba członków 41 zwyczajnych, 3 korespondentów (1926); uczestniczyło w wydawaniu „Ginekologii Polskiej” Warszawa 1922–1939.

8. **Prowincjonalne Towarzystwo ku Zwalczeniu Gruźlicy w Poznaniu**, założone w 1899 r., w latach międzywojennych Towarzystwo dla Zwalczenia Gruźlicy na Województwo Poznańskie, 1918–1939, używało nazwy Towarzystwo Przeciwgruźlicze na Województwo Poznańskie.

9. **Towarzystwo Dermatologiczne w Krakowie**, 1901–1905?, liczba członków 15 (1905)

10. **Lwowskie Towarzystwo Walki z Gruźlicą**, 1902–1939, liczba członków, 10 (1926), 200 (1937), wydawnictwo „Ruch Przeciwgruźliczy” Lwów 1934–1939.

11. **Stowarzyszenie Lekarzy Zdrojowych w Ciechocinku**, 1903–1948, po 1945r. Związek Lekarzy Zdrojowych w Ciechocinku, w 1948 r. włączony do Związku Zawodowego Pracowników Służby Zdrowia i przekształcony w Sekcję Lekarzy Zdrojowych Związku. 12. Towarzystwo ku Zwalczeniu Za-

każnych Chorób Płciowych w Poznaniu, 1903–1922, przemianowane w 1908 na Towarzystwo Społeczno-Higieniczne, w 1921 r. zmieniło nazwę na Towarzystwo Walki ze Zwrodzeniem Rasy i Nierządem a w 1922 r. na Oddział Poznański Polskiego Towarzystwa Eugenicznego.

13. **Polskie Towarzystwo Balneologiczne w Krakowie**, rok założenia 1905, w l. 1954–66 pod nazwą Polskie Towarzystwo Balneoklimatyczne, następnie Polskie Towarzystwo Balneologii, Bioklimatologii i Medycyny Fizycznej, liczba członków około 300 (1930), 593 (1978); wydawnictwa, m.in. „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Balneologicznego” Kraków 1905–1935, „Acta Balnaeologica Polonica” Kraków 1937–1939.

14. **Towarzystwo Odontologiczne Łódzkie**, 1905–1923, przekształcone w Oddział Łódzki Związku Lekarzy Dentystów w Państwie Polskim; liczba członków 45 (1916), 126 (1923)

15. **Komitet do Badania i Zwalczania Raka przy Warszawskim Towarzystwie Higienicznym**, 1906–1914, nazwy następne: Polski Komitet do Badania i Zwalczania Raka w Warszawie 1921–1939, Polskie Towarzystwo Przeciwrakowe 1948–1951, następnie Polskie Towarzystwo Onkologiczne, Warszawa; liczba członków około 100 (1926), 440 (1978), 1025 (2000) w 13 oddziałach; wydawnictwo m.in. „Biuletyn Polskiego Komitetu do Zwalczania Raka” 1923–1938.

16. **Towarzystwo Odontologiczne w Mińsku**, 1906–1909

17. **Towarzystwo Odontologiczne Warszawskie**, 1906–1920, przekształcone w Oddział Warszawski Związku Lekarzy Dentystów w Państwie Polskim, liczba członków 45 (1917).

18. **Towarzystwo Lekarzy Fabrycznych w Łodzi**, 1916–1914?

19. **Związek Stomatologów i Lekarzy Dentystów na Obszarze Izby Lekarskiej Krakowskiej**, 1906–1939, poprzednia nazwa 1906–1926 Towarzystwo Stomatologów Polskich w Krakowie, używało nazwy Związek Stomatologów Krakowskiej Izby Lekarskiej, liczba członków 42 (1911), 28 (1926); wydawca: „Kwartalnik Stomatologiczny”, Kraków 1912.

20. **Żydowski Związek Odontologiczny m. Warszawy**, 1906–?

21. **Liga Przeciwgruźlicza w Łodzi**, 1907–1913.

22. **Towarzystwo Internistów Polskich**, Warszawa, rok założenia 1907, nazwa poprzednia: Towarzystwo Internistów Ziemi Polskich, od 1923 r. obecna nazwa, liczba członków, 200 (1914), 350 (1926), 3555 (1978), 6663 (2000) w 22 oddziałach, organ „Polskie Archiwum Medycyny Wewnętrznej” wydawane od 1923 r.

23. **Warszawskie Towarzystwo Okulistyczne**, 1908–1926, liczba członków 45 (1926), przystąpiło jako oddział do Polskiego Towarzystwa Okulistycznego.

24. **Warszawskie Towarzystwo Przeciwgruźlicze**, 1908–1951, liczba członków 195 (1926); oddziały (1926): Grodzisk Mazowiecki, Płock, Żyrardów.

25. **Krakowskie Towarzystwo Przeciwgruźlicze**, 1909–1939, w latach międzywojennych używało nazwy Krakowskie Wojewódzkie Towarzystwo Przeciwgruźlicze, posiadało 11 oddziałów.

26. **Lubelskie Towarzystwo Walki z Gruźlicą**, 1909–1942, nazwy następne: lubelskie Wojewódzkie Towarzystwo Walki z Gruźlicą 1925–1935, następnie Lubelskie Wojewódzkie Towarzystwo Przeciwgruźlicze do 1942 r.; liczba członków 200 (1910), 216 (1917); posiadało w latach międzywojennych 19 oddziałów na terenie Lubelszczyzny.

27. **Lwowskie Towarzystwo Otolaryngologiczne**, 1909–1921, z połączenia Lwowskiego Towarzystwa Otolaryngologicznego i Warszawskiego Towarzystwa Otolaryngologicznego powstało Polskie Towarzystwo Otolaryngologiczne.

28. **Polskie Towarzystwo Gastrologiczne**, Warszawa, 1909–1939, nazwa poprzednia Sekcja Gastrologów Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego 1909–1926, liczba członków. 35 (1926), organ „Gastrologia Polska”; 1928–1939.

29. **Polskie Towarzystwo Okulistyczne**, Warszawa, rok założenia 1911, nazwa poprzednia Towarzystwo Okulistów Polskich 1911–1935, liczba członków 120 (1926), 2330 (2000)6; w 1926 r. do Towarzystwa Okulistów Polskich przystąpiło Warszawskie Towarzystwo Okulistyczne, założone w 1908 r., w 1928 r. Towarzystwo Okulistów Ziem Polskich w Poznaniu, założone w 1921 r.; do 1937 r. powstały oddziały w Krakowie, Lwowie, Wilnie; wydawnictwa „Postęp Okulistyczny” Kraków 1899–1914, i „Klinika Oczna” założona w 1923 r.

30. **Związek Lekarzy Dentystów Przynależnych do Izby Lekarskiej Wschodnio-Galicyskiej we Lwowie**, 1911–1939, od 1924 Związek Stomatologów Izby Lekarskiej, liczba członków 60 (1925), 62 (1938), organ „Polska Dentystyka” 1923–1939, od 1929 r. tytuł „Polska Stomatologia”.

31. **Warszawskie Towarzystwo Otolaryngologiczne**, 1912–1921, z połączenia z Lwowskim Towarzystwem Laryngologicznym powstało Polskie Towarzystwo Otolaryngologiczne.

32. **Kaliskie Towarzystwo Przeciwgruźlicze**, 1913–1939, liczba członków 60 (1939)

33. **Towarzystwo Odontologiczne w Grodnie**, 1913 ?” – ?

34. **Towarzystwo Lekarzy Dentystów w Poznaniu**, 1914–1939, w 1919 r. przekształcone w Związek Lekarzy Dentystów byłego Zaboru Pruskiego, następnie o nazwie Związek Stomatologów i Lekarzy Dentystów Ziem Zachodnich Polskich składający się z dwóch grup z siedzibą w Poznaniu i w Bydgoszczy; liczba członków 65 (1926 r.)

35. **Towarzystwo Neurologiczno-Psychiatryczne w Krakowie**, 1914–1939), w 1924 r. oddzieliło swoją sekcję psychiatryczną, która stała się Oddziałem Krakowskim Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego, jako Towarzystwo Neurologiczne istniało do 1939 r., kiedy stało się Oddziałem Krakowskim Polskiego Towarzystwa Neurologicznego; liczba członków 32 (1929).

36. **Towarzystwo Lekarzy Dentystów Warszawskich**, 1916–1933, liczba członków 180 (1925), w 1933 r. połączyło się ze Związkiem Lekarzy Dentystów Chrześcijan i powstał Związek i Towarzystwo Lekarzy Dentystów Chrześcijan w Warszawie.

37. **Polskie Towarzystwo Eugeniczne**, 1916–1939, nazwy poprzednie do 1917 r. Polskie. Towarzystwo do Walki z Chorobami Wenerycznymi, do 1922 r. Towarzystwo do Walki ze Zwyrodnieniem Rasy, liczba członków około 500 (1925) w. 16 oddziałach, około 1 tys. (1939), organ – „Zagadnienia Rasy” 1918–1939, od 1937 r. tytuł „Eugenika Polska”.

38. **Polskie Towarzystwo Medycyny Społecznej w Warszawie**, 1916–1939, liczba członków 254 w Warszawie, 14 zamiejscowych (1926), organ „Medycyna Społeczna” 1917–1919, „Warszawskie Czasopismo Lekarskie” 1924–1939; do tradycji towarzystwa nawiązuje obecne Polskie Towarzystwo Medycyny Społecznej i Zdrowia Publicznego w Lublinie, liczba członków 1650 (2000), wydawnictwo „Problemy Medycyny Społecznej”.

39. **Beniaminowskie Towarzystwo Lekarskie**, 1917–1918, działało w Beniaminowie koło Warszawy w obozie jenieckim dla internowanych lekarzy z Legionów Polskich.

40. **Towarzystwo Wiedzy Wojskowej**, Warszawa, 1917–1939, Sekcja Sanitarna Towarzystwa powstała w latach dwudziestych, wydawnictwo „Biuletyn Sekcji Sanitarnej Towarzystwa Wiedzy Wojskowej” 1928–1930

41. **Polskie Towarzystwo Pediatriczne**, Warszawa, rok założenia 1918, do 1939 r. powstały oddziały w: Warszawie – 1918r., Łodzi – 1921 r., Wilnie – 1925 r., Lwowie – 1926 r., Poznaniu – 1929 r., Krakowie – 1936 r.; liczba członków. 141 czynnych, 66 popierających, 3 dożywcotnich, 9 honorowych (1926), 4763 (1978), 6500 (2000); wydawnictwa „Pediatria Polska” wydawana od 1921 r., „Opieka nad Dzieckiem” 1923–1939.

42. **Towarzystwo Odontologiczne Kaliskie**, 1918–1920, przekształciło się w Oddział Kaliski Związku Lekarzy Dentystów w Państwie Polskim.

43. **Polski Komitet Opieki nad Dzieckiem w Warszawie**, 1919–1939, wydawnictwo „Życie Dziecka”

44. **Instytut Higieniczny w Poznaniu**, 1920–1922, przekształcony z Das Königlische Hygienische Institut zu Posen 1899–1920, liczba członków 30 (1914), w; 1922 r. funkcje i majątek przejął Zakład Bakteriologii Uniwersytetu Poznańskiego.

45. **Polskie Towarzystwo Dermatologiczne**, Warszawa, rok założenia 1920, liczba członków 206 (1925), 1354 (1978), 1888 (2000) w 11 oddzia-

lach, w 1926 r. istniały oddziały w: Krakowie, Lublinie, Lwowie, Łodzi, Poznaniu, Wilnie; organ „Przegląd Dermatologiczny” wydawany od 1906 r.

46. **Polskie Towarzystwo Psychiatryczne**, Warszawa, rok założenia 1920, w 1926 r. posiadało oddziały w: Krakowie, Lwowie, Łodzi, Poznaniu, Wilnie; liczba członków 159 (1926), 188 (1936), 1700 (1978), 1181 (2000) w 14 oddziałach; wydawnictwa „Rocznik Psychiatryczny” 1923–1951, „Neurologia, Neurochirurgia i Psychiatria Polska”, wydawane od 1951 r., „Psychiatria Polska” wydawana od 1967 r.

47. **Towarzystwo Odontologiczne w Lublinie**, 1920, w tym roku przystąpiło jako Oddział Lubelski do Związku Lekarzy Dentystów w Państwie Polskim

48. **Związek Lekarzy Dentystów Polaków w Wilnie**, 1920–1939, liczba członków 42 (1935), organ „Polska Dentystyka”, od 1929 „Polska Stomatologia”.

49. **Związek Lekarzy Dentystów w Państwie Polskim**, Warszawa, 1920–1939, początkowo występował pod nazwą Związek Zawodowy Lekarzy Dentystów w Państwie Polskim, liczba członków 500 (1935), w 1939 posiadał 16 oddziałów, które powstały m.in. z przekształcenia Towarzystw Odontologicznych istniejących przed 1920 r.; organ „Dentystyczne Wiadomości Związkowe” 1924–1939, do 1927 r. „Wiadomości Związkowe”.

50. **Polskie Towarzystwo Otolaryngologiczne**, Warszawa, rok założenia 1921, w 1936 r. posiadało sekcje: warszawską, lwowską, krakowską, poznańsko-pomorską, łódzką; liczba członków około 160 (1935), 1700 (1978), 3000 (2000) w 14 oddziałach, organ: „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1924–1939, „Otolaryngologia Polska” założona w 1947 r.

51. **Towarzystwo Okulistów Ziemi Zachodnich w Poznaniu**, 1921–1928, obejmowało okulistów z Wielkopolski, Śląska i Pomorza, w; 1928 r. przekształcone w Oddział Poznański Polskiego Towarzystwa Okulistycznego.

52. **Warszawskie Towarzystwo Ginekologiczne**, 1921–1953, liczba członków 132 (1936), 175 (1953), w 1953 r. przekształciło się w Oddział Warszawski Polskiego Towarzystwa Ginekologicznego, uczestniczyło w wydawaniu „Ginekologii Polskiej”.

53. **Warszawskie Towarzystwo Neurologiczne**, 1921–1938, liczba członków (około 100 (1936) w 1938 r. przekształciło się w Oddział Warszawski Polskiego Towarzystwa Neurologicznego; wydawnictwo „Neurologia Polska” 1922–1937, ukazywało się od 1910 r., od 1938 r. jako wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Neurologicznego.

54. **Związek Zawodowy Lekarzy Dentystów Chrześcijan**, Warszawa, przed 1921–1933, połączyło się z Towarzystwem Lekarzy Dentystów w Warszawie, założonym w 1916 r. i powstał – Związek Towarzystwo Lekarzy i Dentystów Chrześcijan w Warszawie.

55. **Polskie Towarzystwo Ginekologiczne**, rok założenia 1922, siedzibą zarządu była miejscowość w której mieszkał prezes towarzystwa, np. w 1926 r. był to Poznań; nazwa poprzednia 1922–1952 Towarzystwo Ginekologów Polskich, kontynuowało działalność istniejącej od 1880 r. Sekcji Ginekologii i Położnictwa Zjazdów Lekarzy i Przyrodników Polskich; głównym zadaniem towarzystwa było organizowanie co dwa lata zjazdów i wydawanie „Ginekologii Polskiej”, Warszawa 1922–1939, kontynuowanej od 1948 r.; liczba członków 2150 (1978), 3487 (2000) w 16 oddziałach.

56. **Poznańskie Towarzystwo Ginekologiczne**, 1922–1953, przekształciło się w Oddział Poznański Polskiego Towarzystwa Ginekologicznego i uczestniczyło w wydawaniu „Ginekologii Polskiej”

57. **Łódzkie Towarzystwo Ginekologiczne**, 1923–1953, liczba członków 34 (1926), przekształciło się w Oddział Łódzki Polskiego Towarzystwa Ginekologicznego, uczestniczyło w wydawaniu „Ginekologii Polskiej”.

58. **Polskie Towarzystwo Anatomiczne**, Warszawa, rok założenia 1923, w latach 1923–1926 pod nazwą Warszawskie Towarzystwo Anatomiczne, 1926–1936 Polskie Towarzystwo Anatomiczno-Zoologiczne, liczba członków 400 (1978), w 1948 miało oddziały w: Gdańsku, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Poznaniu, Szczecinie, Wrocławiu i Zabrze-Rokitnicy, wydawnictwo „Folia Morphologica” założone w 1929 r. .

59. **Stowarzyszenie Lekarzy w Krynicy**, założone przed 1933–1939, używało nazwy Krynickie Towarzystwo Lekarskie.

60. **Towarzystwo Instytutu Radowego im Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie** 1923–1939.

61. **Polski Związek Przeciwgruźliczy**, 1924–1939, powstał z inicjatywy Towarzystw Przeciwgruźliczych: Warszawskiego założonego w 1908 r. Krakowskiego założonego w 1909 r., Lwowskiego założonego w 1902 r., Poznańskiego założonego w 1899 r i Wileńskiego założonego w 1924 r. W 1938 r. do Związku należało 220 stowarzyszeń wojewódzkich, powiatowych, komitetów i instytucji z całego kraju; wydawnictwo „Gruźlica” 1925–1939.

62. **Wileńskie Wojewódzkie Towarzystwo Przeciwgruźlicze**, 1924–1939, liczba członków 130 (1930), posiadało oddziały: Brasław, Głębokie, Mołodeczno, Oszmiany, Postawy, Święciany, Troki, Wilejka.

63. **Łuckie Towarzystwo Przeciwgruźlicze**, używało nazwy Wołyńskie Towarzystwo Przeciwgruźlicze w Łucku, 1925–1939, liczba członków 100 (1935)

64. **Polskie Lekarskie Towarzystwo Radiologiczne**, Warszawa, rok założenia 1925, liczba członków 40 (1926), 200 (1939), 1247 (1978), 1500 (2000); pierwsze koła powstały w: Poznaniu, Warszawie (192?), Krakowie (1930), Lwowie (1931), Wrocławiu (1947), obecnie jest 16 oddziałów; wydawnictwo „Polski Przegląd Radiologiczny” założony w 1926 r.

65. **Poznańskie Towarzystwo Miłośników Historii Medycyny i Nauk Przyrodniczych**, 1925–1957, liczba członków . 20 (1928), 70 (1948), 20 (1957);

weszło w skład jako oddział do Polskiego Towarzystwa Historii Medycyny, założonego w 1957 r.; wydawnictwo „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny oraz Historii Nauk Przyrodniczych” 1924–1948

66. **Towarzystwo Miłośników Historii Medycyny we Lwowie**, 1925–1939, liczba członków 40 (1926); organ „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny oraz Historii Nauk Przyrodniczych”

67. **Wileńskie Koło Miłośników Historii i Filozofii Medycyny oraz Historii Nauk Przyrodniczych**, 1925–1930, organ „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny oraz Historii Nauk Przyrodniczych”.

68. **Krakowskie Towarzystwo Miłośników Historii Medycyny**, 1925–1956, liczba członków 45 (1929), organ „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny oraz Historii Nauk Przyrodniczych”.

69. **Towarzystwo Chirurgów Warszawskich**, 1925–1952, liczba członków 98 (1947).

70. **Towarzystwo Higieniczne w Poznaniu**, 1925–1929, liczba członków 30 (1927), reaktywowane w 1934 r. jako Oddział w Poznaniu Polskiego Towarzystwa Higienicznego.

71. **Towarzystwo Patologów Polskich**, Warszawa, 1925–?, liczba członków 50 (1926); wydawnictwo „Prace Zakładów Anatomii Patologicznej Uniwersytetów Polskich”.

72. **Wileńskie Towarzystwo Ginekologiczne**, 1925–1939, liczba członków 33(1930); uczestniczyło w wydawaniu „Ginekologii Polskiej”.

73. **Towarzystwo Lekarskie w Druskiennikach**, 1926–1939, liczba członków 30 (1931).

74. **Towarzystwo Przeciwgruźlicze w Brześciu nad Bugiem**, 1926–1939, liczba członków 85 (1935).

75. **Towarzystwo Stomatologiczne w Warszawie**, 1926–1939, liczba członków 38 (1929), wydawnictwo „Przegląd Dentystyczny” 1921–1936

76. **Łódzkie Towarzystwo Zwalczenia Raka**, 1927–1939, w 1938 r. zostało oddziałem Polskiego Związku Przeciwrakowego.

77. **Polskie Towarzystwo Mikrobiologów i Epidemiologów**, Warszawa, rok założenia 1927, od 1951 r. Polskie Towarzystwo Mikrobiologów, liczba członków 102 (1930), (posiadało oddział we Lwowie), 936 (1978) w 11 oddziałach; wydawnictwo: „Medycyna Doświadczalna i Mikrobiologia założona w 1949 r.

78. **Śląskie Towarzystwo Walki z Gruźlicą w Katowicach**, 1927–1939, oddziały: Bielsko, Chorzów, Cieszyn.

79. **Towarzystwo Chirurgów i Ortopedów Polski Zachodniej**, 1927–1939, liczba członków 52 (1932), obejmowało lekarzy z Wielkopolski, Pomorza i Śląska.

80. **Komitet Propagowania Medycyny Lotniczej w Warszawie**, 1928–1939, wydawnictwo „Polski Przegląd Medycyny Lotniczej” 1932–1939.

81. **Polski Związek Przeciwweneryczny**, 1928–1948, wydawnictwo „Przegląd Dermatologiczny” 1930–1939.

82. **Polskie Towarzystwo Ortopedyczne i Traumatologiczne**, założone w 1928 r., liczba członków 76 (1936), 987 (1978), 2012 (2000) w 16 oddziałach, wydawnictwo „Chirurgia Narządów Ruchu i Ortopedia Polska” 1928–1939, wznowione w 1948 r.

83. **Polskie Towarzystwo Popierania Badań Mózgu w Warszawie** 1928–1937?; liczba członków 40 (1929); założyło w 1929 r. Polski Instytut Badania Mózgu w Warszawie.

84. **Pomorskie Towarzystwo Walki z Gruźlicą w Toruniu**, 1928?–1939?

85. **Kujawskie Towarzystwo Lekarskie w Inowrocławiu** 1929–1951, nazwa poprzednia 1929–1946 Stowarzyszenie lekarzy Zdrojowych w Inowrocławiu.

86. **Polskie Towarzystwo Szpitalnictwa**, Warszawa, rok założenia 1929, liczba członków 252 (1936), 317 (1978), około 700 (2000) w 4 oddziałach, wydawnictwa „Polskie Towarzystwo Szpitalnictwa” 1931–1933, „Przegląd Kwartalny ze Szpitalnictwa” 1933–1939, od 1934 tyt. „Przegląd Szpitalnictwa”, „Szpitalnictwo Polskie” 1948–1984.

87. **Stowarzyszenie Polski Instytut Przeciwrakowy we Lwowie** 1929–1939, liczba członków 84 (1935), w 1938 r. weszło w skład Polskiego i Związku Przeciwrakowego.

88. **Warszawskie Towarzystwo Medycyny Zapobiegawczej**, Warszawa, 1929–1944, nazwy poprzednie 1929–1930 Komitet Szczepień Przeciwbłoniczych, 1930–1935 Komitet Medycyny Społecznej.

89. **Polski Komitet do Spraw Ratownictwa i Pierwszej Pomocy Lekarskiej w Wypadkach Nagłych**, Warszawa, 1930–1939, liczba członków 250 (1937), wydawnictwo „Doraźna Pomoc lekarska” 1935–1939.

90. **Polskie Towarzystwo Zwalczania Gośćca**, Warszawa, 1930–1945, następna nazwa Polskie Towarzystwo Reumatologiczne, liczba członków: 778 (1978), 1312 (2000) w 11 oddziałach.

91. **Zrzeszenie Absolwentów Państwowego Instytutu Dentystycznego**, Warszawa, 1930–1939, od 1933 pod nazwą Stowarzyszenie Absolwentów Akademii Stomatologicznej w Warszawie, liczba członków 440 (1935), w sześciu oddziałach w: Krakowie, Sosnowcu, Łodzi, Kaliszu, Poznaniu, Lublinie, organ „Dwumiesięcznik Stomatologiczny” 1935–1939.

92. **Związek Lekarzy w Szczawnicy**, 1931?–1939, występował również pod nazwą Związek Lekarzy Zdrojowych w Szczawnicy.

93. **Związek i Towarzystwo Lekarzy Dentystów Chrześcijan**, Warszawa, założony w 1933 r., powstał z połączenia Towarzystwa Lekarzy Dentystów

Warszawskich i Związku Lekarzy Dentystów Chrześcijan, liczba członków poniżej 100 (1935), organ „Kronika Dentystyczna”.

94. **Wileński Komitet do Zwalczenia Raka**, 1931–1940, w 1938 r. został oddziałem Polskiego Związku Przeciwrakowego.

95. **Koło Ftyzjologów w Poznaniu** 1932–1939, liczba członków 24 (1934)

96. **Polskie Towarzystwo Neurologiczne**, Warszawa, rok założenia 1933, liczba członków. 1354 (1978), 2250 (2000) w 17 oddziałach, wydawnictwo „Neurologia Polska” 1938–1939, 1949–1951, ukazywała się od 1910 r. „Neurologia, Neurochirurgia i Psychiatria Polska” założone w 1951 r.

97. **Polskie Towarzystwo Społeczno-Lekarskie**, Łódź, 1933–1939, liczba członków 200 (1938).

98. **Polskie Towarzystwo Badań Naukowych nad Gruźlicą**, Warszawa, 1934–1951, Polskie Towarzystwo Ftyzjatryczne 1951–1959, następnie Polskie Towarzystwo Ftyzjopneumonologiczne, liczba członków – 1951 (1978), 1672 (2000) w 21 oddziałach; w 1934 r. istniały oddziały w: Łodzi i Wilnie, w 1935 we Lwowie, wydawnictwo „Gruźlica” ukazuje się od 1926 r., od 1962 r. tyt. „Gruźlica i Choroby Płuc”, od 1976 r. „Pneumonologia Polska”.

99. **Polska Liga Higieny Psychiczej**, Warszawa, 1935–1948, nazwa następną Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej, liczba członków 850 (1978), 441 (2000) w 7 oddziałach.

100. **Towarzystwo Przyjaciół Ziółolecznictwa w Warszawie** 1936–1939?

101. **Polskie Towarzystwo Medycyny Sportowej**, Warszawa, rok założenia 1937, nazwa poprzednia Stowarzyszenie Lekarzy Sportowych 1937–1961, liczba członków 260 (1978), około 400 (2000) w 12 oddziałach.

102. **Polskie Towarzystwo Fizjologiczne**, Warszawa, rok założenia 1937, liczba członków; m.in. lekarze – 128 (1939), 590 (1978), 513 (2000) w 13 oddziałach, wydawnictwa: „Acta Biologiae Experimentalis” 1928–1947, „Acta Physiologica Polonica” założone w 1950 r.

103. **Izby Lekarsko-Dentystyczne**, 1938–1950, Naczelna Izba Lekarsko-Dentystyczna w Warszawie, Izby Okręgowe Lekarsko-Dentystyczne w: Warszawie, Wilnie, Krakowie, Poznaniu; organ „Dziennik Urzędowy Izb Lekarsko-Dentystycznych” 1938–1939.

104. **Polski Związek Przeciwrakowy**, Warszawa, 1938–1939, liczba członków około 100 i 28 instytucji (1939).

105. **Polskie Towarzystwo Medycyny Sądowej i Kryminologii**, Warszawa, rok założenia 1938, liczba członków 315 (1978), 182 (2000) w 11 oddziałach, wydawnictwo „Archiwum Medycyny Sądowej, Psychiatrii Sądowej i Kryminologii”, założone w 1951 r.

106. **Częstochowski Związek Odontologiczny**, Częstochowa, lata międzywojenne, liczba członków poniżej 100 (1935).

107. **Koło byłych Wychowanków Szkoły Podchorążych Sanitarnych w Warszawie**, lata międzywojenne, liczba członków około 180 (1935);

w 1947 r. w Londynie założono Klub Wychowanków Szkoły Podchorążych Sanitarnych, liczba członków 53 (1947), Klub wydawał „Biuletyn” 1956–1984, ukazało się 45 zeszytów, w 1990 r. Klub przekazał swoje tradycje Wojskowej Akademii Medycznej w Łodzi.

108. **Koło Lekarzy byłych Legionistów**, Warszawa, lata międzywojenne.

109. **Polski Związek Lekarzy Dentystów Chrześcijan Województwa Śląskiego**, Chorzów, lata międzywojenne, liczba członków poniżej 100 (1935).

110. **Stowarzyszenie Lekarzy Dentystów Ubezpieczalni Społecznej w Warszawie**, lata międzywojenne, liczba członków poniżej 100 (1935).

111. **Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy Lekarzy Dentystów Rzeczypospolitej Polskiej**, Warszawa, lata międzywojenne, organ „Kronika Dentystyczna”

112. **Towarzystwo Lekarzy Szkolnych**, Warszawa, lata międzywojenne.

113. **Zjednoczenie Polskich Lekarzy Dentystów Katolików**, Warszawa, lata międzywojenne.

114. **Związek Lekarzy Dentystów Żydów w Wilnie**, lata międzywojenne, liczba członków poniżej 100 (1935).

115. **Towarzystwo Naukowe Lekarzy Polskich Sił Zbrojnych w Wielkiej Brytanii**, wydawnictwo „Lekarz Wojskowy” 1941–1946.

116. **Koło Naukowe Sekcji Sanitarnej Towarzystwa Wiedzy Wojskowej 4 Szpitala Wojennego w Tel-Awivie**, organ „Lekarz Polski na Wschodzie” 1941–1945.

117. **Polskie Towarzystwo Parazytologiczne**, Warszawa, założone w 1948 r., liczba członków, m.in. lekarze – 410 (1978).

118. **Polskie Towarzystwo Urologiczne**, Warszawa, rok założenia 1949, liczba członków 374 (1978), 628 (2000) w 9 oddziałach.

119. **Polskie Towarzystwo Hematologów i Transfuzjologów**, Warszawa, rok założenia 1950, nazwa poprzednia do 1975 r. Polskie Towarzystwo Hematologiczne, liczba członków 280 (1978), 1922 (2000) w 11 oddziałach.

120. **Polskie Towarzystwo Endokrynologiczne**, Warszawa, rok założenia 1951 r., liczba członków 398 (1978), 1093 (2000) w 11 oddziałach, wydawnictwo „Endokrynologia Polska” założona w 1950 r.

121. **Polskie Towarzystwo Stomatologiczne**, Warszawa, rok założenia 1951 r., liczba członków 9841 (19789, około 10 000 (2000) w 25 oddziałach, wydawnictwo „Czasopismo Stomatologiczne” założone w 1948 r.

Literatura i źródła do aneksu 1 i 2

K. Brożek, *Lekarze na południowo-wschodnich ziemiach Drugiej Rzeczypospolitej*, „Annales Academiae Medicae Silesiensis” 1999, vol. 40–41, s. 91–137.

- Tenże, *Lekarze na północno-wschodnich ziemiach Drugiej Rzeczypospolitej*, „Medycyna Nowożytna” 2000, t. 7, z. 1, s. 87–108.
- Tenże, *Polonijne towarzystwa medyczne, przeszłość i współczesność*, „Annales Academiae...” 2000, vol. 44–45, s. 137–159.
- Tenże, *Rys polskiego ruchu lekarskich towarzystw naukowych do roku 1918*, „Kultura i Społeczeństwo” 1977, r. 21, nr 1, s. 123–131.
- St. Ciechanowski, *Medycyna polska w dobie ostatniej*, Kraków 1911.
- Dzieje naukowych towarzystw medycznych w Poznaniu w latach 1832–1983*, Poznań 1985.
- L. Hass, *Organizacje zawodowe w Polsce* 1918–1939 (Informator)*, Warszawa 1963.
- Historia medycyny*, Pod red. T. Brzezińskiego, Warszawa 2000, wyd. 3; rozdział; *Towarzystwa i czasopiśmiennictwo naukowe w okresie zaoborów*, s. 456–458.
- Informator nauki polskiej*. Tom 3. *Społeczny ruch naukowy*, Warszawa 2001, wyd. XXVIII.
- Informator Zrzeszenia Polskich Towarzystw Medycznych*, Warszawa 1988, wyd. 6.
- M. Jesionowski, *Historia stomatologii polskiej*, Warszawa 1971, wyd. 2; rozdział; *Sprawy zawodowe i organizacyjne*, s. 142–165.
- S. Konopka, Z. Podgórska-Klawe, R. Dzierżanowski, *Towarzystwa lekarskie*, [w:] *Historia nauki polskiej*. Red. B. Suchodolski, Wrocław 1987, t. 4, 1863–1918, cz. 3, s.411–413.
- S. Lewandowski, *Dzieje ruchu zawodowego pracowników służby zdrowia*, Warszawa 1970.
- Materiały do spisu instytucji i towarzystw naukowych w Polsce*, „Nauka Polska Jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój” Warszawa 1927, t. VII, s. 301–324, 402–403; 1930, t. XII, Suplement do t. VII, s. 237–244, 285–286.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN* 1996, t. 6, s. 426–427 Tabela. *Towarzystwa naukowe działające w Polsce. Nauki medyczne*.
- T. Ostrowska, *Polskie czasopiśmiennictwo lekarskie w XIX wieku (1800–1900)*. *Zarys historyczno-bibliograficzny*, Wrocław 1973.
- Rocznik Lekarski Rzeczypospolitej Polskiej na 1936 rok*. Opr. St. Konopka, Warszawa 1936, wyd. 2.
- Rola towarzystw naukowych w rozwoju medycyny i farmacji w Polsce*, Warszawa 1988, cz. 1. *Materiały XV Krajowego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Historii Medycyny i Farmacji*, Lublin 22–24 IX 1988.
- Słownik polskich towarzystw naukowych*. T. I–II, Wrocław-Warszawa 1978–2001.

Urzędowy spis: lekarzy, lekarzy dentyków, farmaceutów, felczerów, pielęgniarek, położnych, uprawnionych i samodzielnych techników dentyckich oraz wykaz: aptek, szpitali, ubezpieczalni społecznych, ośrodków zdrowia, przychodni samodzielnych oraz centrali i filii Państwowego Zakładu Higieny, Warszawa 1939.

Życie naukowe w Polsce w drugiej połowie XIX i w XX wieku. Organizacje i instytucje. Pod red. B. Jacewskiego, Wrocław 1987, s. 42–57.

Movement for the improvement of professional qualifications of Polish physicians from 1805 to 1952. Society and courses.

Summary

The article focuses on the development of the post-graduate training of physicians from 1805 to 1952. The time-frame opens with the emergence of the first Polish society of physicians, the Wilno Society of Physicians, in 1805, and ends with the establishment in Warsaw of the Institute for Qualification Improvement and Specialisation of Medical Personnel in 1952.

In the first part of his article, the author presents the development of medical societies and in the second - the formation of institutionalised post-graduate training. Two annexes have been appended: a listing of general-medical and specialist societies according to their year of emergence and illustrations complementing the text.

Krzysztof Brożek

Die Bewegung zur beruflichen Weiterbildung polnischer Ärzte 1805-1952. Vereinigungen und Kurse

Zusammenfassung

Gegenstand des Beitrags ist die Darstellung der Entwicklung der ärztlichen Fortbildung zwischen 1805 und 1952. Die zeitliche Zäsur öffnet die Entstehung der ersten polnischen Ärztevereinigung, der Wilnaer Ärztevereinigung 1805 und schließt die Gründung des Instituts für ärztliche Fortbildung und Spezialisierung 1952 in Warschau ab.

In Teil 1 des Beitrags berichtet der Autor über die Entwicklung der medizinischen Vereinigungen, in Teil 2 beschreibt er die Herausbildung der institutionellen ärztlichen Fortbildung. Den Inhalt ergänzen zwei Anhänge: ein Verzeichnis der allgemeinmedizinischen und Fachvereinigungen nach Gründungsjahr und Abbildungen.